

Λυδία ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Ανεκπλήρωτες «ἐπαγγελίαι» προς τις πόλεις. Συμβολή στη μελέτη της νομικής τους αντιμετώπισης κατά τη ρωμαιοβυζαντινή περίοδο

Η *pollicitatio apud rem publicam*, δηλαδή η υπόσχεση ελευθεριότητας («ἐπαγγελία») που απευθυνόταν προς την πόλιν, απετέλεσε, ήδη από την αρχή της περιόδου της ρωμαϊκής ηγεμονίας, μονομερές¹ σύμφωνο απαιτητό και εκτελεστό από την πολιτεία, κατά παρέκκλιση από τη

1. Πρβλ. κυρίως D.50.12.3 (Ulpianus): «Σύμφωνον εἶνε ἡ συναίνεσις καὶ σύμβασις δύο ἐπαγγελία δ' ἡ τοῦ προσφέροντος μόνου ὑπόσχεσις» (μετ. Λιακοπούλου). Τη μονομέρεια της *pollicitatio* την οποία υπεστήριξαν οι G. Archi («La pollicitatio nel diritto romano», *Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche* 8 (1933), 563–647 (= *Pollicitatio*) και J. Roussier [«La pollicitatio pecuniae», [Studi in onore di Arangio-Ruiz, II], Napoli 1953, 35 (= *Pollicitatio pecuniae*)] αμφισβήτησαν οι Brini («La bilateralità della pollicitatio ad una res publica», [Memorie della R. Accademia delle Scienze dell' Instituto di Bologna], 1908) και, μετριοπαδέστερα, ο E. Albertario («La pollicitatio», [Studi di diritto romano, III], Milano 1936, 250 επ., κυρίως 260–261 (= *Pollicitatio*). Για την πρώιμη βυζαντινή περίοδο πρβλ. το προοίμιο της *Νεαρᾶς* του Ιουστινιανού 131 Κεφ. 7 από το οποίο δύναται να συναχθεί ότι η αποδοχή της επαγγελίας οικοδομήσεως ευκτηρίου ή μοναστηρίου από την αρμόδια εκκλησιαστική αρχή (επίσκοπο) αποτελεί απαραίτητο στοιχείο του συμφώνου: «Εἴ τις βουληθεῖη οἰκοδομῆσαι σεβάσμιον εὐκτήριον ἢ μοναστήριον, μὴ ἄλλως ἀρχέσθω τοῦ οἰκοδομήματος, εἰ μὴ ὁ τῶν τόπων ὀσιώτατος ἐπίσκοπος εὐχὴν ἐκεῖσε ποιήσῃ καὶ τὸν τίμιον πῆξῃ σταυρόν».

γενική αρχή της υποχρεωτικότητας και εξαναγκαστότητας των συναινετικών, και μόνον, συμφώνων². Από την περίοδο αυτή, το έννομο δικαίωμα της πόλεως να αξιώσει με ένδικα μέσα την καταβολή των ανεκπλήρωτων επαγγελιών και να επιβάλει τη διενέργεια αναγκαστικής εκτελέσεως σε βάρος της περιουσίας του υποσχεθέντος θα διασφαλισθεί από ένα ευρύ πλέγμα αυτοκρατορικών διατάξεων και αντεπιστολών καθώς και από τις συναφείς γνωμοδοτήσεις επιφανών ρωμαίων νομομαθών. Κατά τη μετακλασσική δε και πρώιμη βυζαντινή περίοδο τα ερμηνευτικά σχόλια των προιουστινιάνειων και βυζαντινών σχολιαστών θα συστηματοποιήσουν περαιτέρω τις διακρίσεις των επαγγελιών έναντι των πόλεων, με βασικό κριτήριο τη νόμιμη ή μη αιτία (*causa*) του συμφώνου (τιμητικές και μή τιμητικές επαγγελίες). Επίσης θα προωθήσουν την περαιτέρω ένταξη των επαγγελιών στην ευρύτερη κατηγορία των ανωνύμων συναλλαγμάτων με αποτέλεσμα την πληρέστερη νομική κατοχύρωση των εκατέρωθεν δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Ωστόσο οι νομοθετικές αυτές εξελίξεις της ρωμαιοβυζαντινής περιόδου, με τις οποίες καθίσταται εμφανές ότι ο επαγγειλάμενος έναντι της πόλεως αντιμετωπίζεται από το δημόσιο δίκαιο ως κοινός οφειλέτης του δημοσίου, αποτελούν απόρροια διεργασιών οι οποίες έχουν ήδη προηγηθεί κατά την κλασσική ελληνική αρχαιότητα. Ως δεσμός άρρηκτα συνδεδεμένος με τα πολιτειακά ιδεώδη και την εν γένει λειτουργία της αρχαίας πόλεως, η ρωμαϊκή *pollicitatio* απαντάται υπό την πρόδρομη μορφή των αρχαιοελληνικής «ἐπαγγελίας» η οποία και αποτελεί μία από τις κυριότερες εκφάνσεις του ελληνικού ευεργετισμού³.

2. Πρβλ. *D.2.14.1.3· D.50.12.3· B.11.1.1*: «Ulpī. Σύμφωνόν ἐστι δύο ἢ πλειόνων εἰς ταῦτόν ἄρεστόν καὶ συναίνεσις. Τὸ δὲ τῆς συναινέσεως ὄνομα γενικόν ἐστι φερόμενον πρὸς πᾶσαν συναίνεσιν γενομένη ἐπὶ συστάσει ενοχῆς καὶ διαλύσει»· *B.54.13.3* pr.: «Σύμφωνόν ἐστι δύο τινων συναίνεσις καὶ συνέλευσις, ἡ δὲ ἐπαγγελία μόνου τοῦ ἐπαγγειλαμένου ὑπόσχεσις»· *Μεγάλη Σύνοψις Βασιλικῶν*, 31.2.

3. Κατά την εκδοχή που διατύπωσαν οι P. Veyne [*Le pain et le cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique*, Paris 1976, 192, 215 (= *Le pain et le cirque*)] και Moretti («Mileto. Le sue colonie e l'istituto dell' evergesia», *Riv Fil* 105 (1977), 5–11) ο τίτλος του «εὐεργέτου» επιφυλάσσετο, τουλάχιστον στον κυρίως ελλαδικό χώρο, στους εξωτικούς ευεργέτες της πόλεως δεδομένου ότι η ηθική υποχρέωση του εὐεργετεῖν τὴν πόλιν εθεωρείτο, με βάση τις αντιλήψεις που επικρατούσαν στις άμεσες δημοκρατίες της κλασσικής περιόδου, απολύτως συμφυής με την ιδιότητα του πολίτη και επομένως αυτονόητη. Διαφοροποιημένες απόψεις εξέφρασε στο προκείμενο ζήτημα ο Ph. Gauthier [*Les cités grecques et leurs bienfaiteurs (IVe–Ier siècle avant J.–C.)*, [*Bulletin de Correspondance Hellénique Suppl. XII, École Française d'Athènes*], Paris 1985, 20 επ. όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές (= *Les cités grecques*)] κατά τον οποίο η απόδοση του επίσημου αυτού τίτλου δεν αποτελούσε απλά και μόνον μία τιμητική διάκριση. Ενεργοποιούσε ένα προνομιακό καθε-

Ελληνική αρχαιότητα

Κατά την περίοδο του 3ου–1ου αι. π.Χ.⁴ οι ποικίλες μορφές υπό τις οποίες εμφανίζονται οι ελευθεριότητες ιδιωτών προς τις πόλεις της κεντρικής ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας⁵ δύνανται να διακριθούν,

στός υπέρ του αναγνωρισθέντος με βάση το οποίο ο τιμηθείς ως ευεργέτης μπορούσε να διεκδικήσει από την πόλη είτε μια διηνεκή ηθική αναγνώριση του ιδίου και των κληρονόμων του, είτε διάφορες άλλες απολαβές με ανταλλακτικό χαρακτήρα (επανόρθωση μιας αδικίας, παραχώρηση προνομίων από το συνέδριο ή την εκκλησία του δήμου κ. ά.). Για τον λόγο αυτό ο επίσημος τίτλος του «εὐεργέτου» απονέμεται κατά κανόνα σε μη αθηναίους πολίτες, καθώς η επίσημη αναγνώριση πολιτών ως ευεργετών θα διαμόρφωνε μια διακεκριμένη, σαφώς προνομιούχα, κατηγορία πολιτών, πράγμα ασυμβίβαστο με τις αντιλήψεις της δημοκρατικής Αθήνας. Αλλαγή των αντιλήψεων αυτών επέρχεται πλέον κατά την ελληνιστική περίοδο όταν ο δεσμός θα συνδεθεί με τα μέλη μιας ολιγαρχικής αριστοκρατίας που νέμεται τα δημόσια αξιώματα (Gauthier, *Les cités grecques*, κυρίως 67 επ.).

4. L. Migeotte, *Les souscriptions publiques dans les cités grecques*, [École Pratique des Hautes Études, IVe sect., III, Hautes Études du Monde Gréco-Romain, 17], Genève–Québec 1992, κυρίως 306–307 (= *Les souscriptions publiques*) όπου και η σχετική χρονολογική και κατά περιοχές κατάταξη του επιγραφικού υλικού. Κατ' αυτόν οι απαρχές του δεσμού εντοπίζονται στον κυρίως ελλαδικό κορμό, στον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου καθώς και στις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας και του Πόντου ήδη από τον 5ο–4ο αι. π.Χ. Σύμφωνα με τον P. Veyne (*Le pain et le cirque*, 190) ο ελληνικός δεσμός του ευεργετισμού εκπορεύθηκε από τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πόλεως των πλέον επιφανών πολιτών («notables»). Ως εκ τούτου, σαφώς διαφοροποιείται από τις αρχαϊκές ελευθεριότητες οι οποίες δεν διέδενταν πολιτικό χαρακτήρα. Αντίθετη άποψη υπεστήριξε ο Gauthier (*Les cités grecques*, 30, 66 επ.) κατά τον οποίο η διαμόρφωση μιας σαφώς διακεκριμένης, έναντι των άλλων πολιτών, κατηγορίας ευεργετών ανιχνεύεται αρχικά κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο, λόγω της απονομής ευρείας εκτάσεως και ισχυρότερων προνομίων έναντι εκείνων της προγενέστερης περιόδου.

5. Όπως είναι εύλογο, η ποικιλία των μορφών που προσελάμβαναν οι ελευθεριότητες που απευθύνονταν προς τις πόλεις προσδιοριζόταν από το εκάστοτε πολιτειακό σύστημα και τις ανάγκες της ευεργετουμένης πόλεως. Πρεσβείες, προτάσεις ή επιτεύξεις συμμαχιών, υπεράσπιση των συμφερόντων της πόλεως, εισαγωγή ωφελίμων νομοσχεδίων, εδελοντικές χρηματικές συνεισφορές για την ανέγερση ή την ολοκλήρωση δημοσίων έργων ή μνημείων, χρηματικές συνεισφορές για την εξυπηρέτηση ποικίλων αναγκών της πόλεως, κοινωνικών ή στρατιωτικών, δωρεές ή ευσεβείς παροχές για την ίδρυση ιδρυμάτων, επιχορήγηση θεαμάτων, αθλητικών δραστηριοτήτων ή διαφόρων δημοσίων υπηρεσιών (διάνοιξη δημοσίων οδών, λουτρά), τροφοδοσία, κυρίως σε περιόδους σιτοδείας, απαλλαγή της πόλεως από τους τόκους δανειακών κεφαλαίων, διανομές τροφίμων δωρεάν ή σε χαμηλότερες τιμές στις λαϊκές μάζες των πόλεων αποτελούν τις κυριότερες μορφές υπό τις οποίες εμφανίζεται ο ιδιωτικός ευεργετισμός κατά την ελληνιστική αρχαιότητα. Περί αυτών βλ. ενδεικτικώς Migeotte, *Les souscriptions publiques*, κυρίως 327 επ.· Του Ιδίου, *L' emprunt public dans les cités grecques. Recueil des documents et analyse critique*, [Collection d' Études Anciennes], Paris 1984, 366–369 (= *L' emprunt public*)· R. Duncan-Jones, «Costs, Outlays and

με κριτήριο τον συλλογικό και οργανωμένο ή μη χαρακτήρα τους, στις ακόλουθες βασικές κατηγορίες: α) Στις «ἐπιδόσεις», τις εδελούσιες δηλαδή συνεισφορές κυρίως των πολιτών⁶ αλλά και γυναικών, μετοίκων ή και ξένων σε «ἐπαγγελίες» οι οποίες προτείνονται και οργανώνονται εκ των προτέρων από τη συνέλευση του δήμου⁷ και β) στις εξατομικευμένες, και ενδεχομένως πλέον αυθόρμητες, γενναιοδωρίες «ἐπὶ τιμῇ»⁸ οι οποί-

Summae Honorariae from Roman Africa», *Papers of the British School at Rome* 30 (1962), 79 επ. (= Costs, Outlays and Summae Honorariae). Του Ιδίου, «An Epigraphic Survey of Costs in Roman Italy», *όπ.π.*, 33 (1965), 195 επ. (= Epigraphic Survey of Costs). E. Patlagean, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance (4e-7e siècles)*, Paris 1977, 186 (= *Pauvreté économique et sociale*) όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές. Ειδικώς περί του ευεργετισμού ο οποίος έλαβε την μορφή της συστάσεως ιδρύματος ή κληροδοτήματος ή καταπιστεύματος υπέρ της πόλεως με εγκατάσταση ως καταπιστευματοδόχου ιδιώτη ή ιδρύματος βλ. ενδεικτικώς B. Laum, *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike. Ein Beitrag zur antiken Kulturgeschichte*, I-II, Leipzig 1914 (= *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike*). E. F. Bruck, *Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht*, [Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antike Rechtsgeschichte, hsg. L. Wenger-W. Otto], München 1926. G. Le Bras, «Les fondations privées du Haut Empire», [Studi in onore di S. Riccobono III], 1936, 23-67. F. De Visscher, «Les fondations privées en droit romain classique», *RIDA*, 3e s., 2 (1955), 197-218. Veyne, *Le pain et le cirque*, Κεφ. II, 241 επ. D. Johnston, «Munificence and Municipia. Bequests to Towns in Classical Roman Law», *JRS* 75 (1985), 106 επ. (=Munificence and Municipia). J. Andreau, «Fondations privées et rapports sociaux en Italie Romaine (Ier-IIIe s. ap. J. -C.)», *Ktèma* 2 (1977), κυρίως 170 επ. (= Fondations privées) όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

6. Η ανταπόκριση των πολιτών στις επαγγελίες είναι σαφώς μεγαλύτερη από εκείνη άλλων κατηγοριών πληθυσμού στις οποίες επίσης απευδύνονται τα σχετικά διατάγματα. Το στοιχείο αυτό δεικνύει ότι η «ἐπίδοσις», ως ελευθεριότητα με πρόδηλο τον συλλογικό και οργανωμένο χαρακτήρα της, αποτελούσε κατ' ουσίαν πολιτική πράξη καθώς ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τον δεσμικό ρόλο που κατείχε η συνέλευση του δήμου στην αρχαιοελληνική και ελληνιστική πόλη (Migeotte, *Les souscriptions publiques*, 357-358. Του Ιδίου, «Citoyennes, femmes et étrangers dans les souscriptions publiques des cités grecques», *Echos du Monde Classique/Classical Views*, 36.11 (1992), 305-307 (= Citoyennes, femmes et étrangers).

7. Πρβλ. ενδεικτικώς A. Kuenzi, *Epidosis. Sammlung freiwilliger Beiträge zur Zeit der Not in Athen*, Berne 1923 (= *Epidosis*). Gauthier, *Les cités grecques*, 68-69. Migeotte, *Les souscriptions publiques*, 3-7, 357 επ.

8. Αριστ., Πολ., VI, 7 (1321 A30): «... ἔτι δὲ καὶ ταῖς ἀρχαῖς ταῖς κυριωτάταις, ἃς δεῖ τοὺς ἐν τῇ πολιτείᾳ κατέχειν, δεῖ προσκεῖσθαι λειτουργίας, ἐν' ἑκὼν ὁ δῆμος μὴ μετέχῃ καὶ συγγνώμην ἔχῃ τοῖς ἄρχουσιν ὡς μισθὸν πολὺν διδοῦσι τῆς ἀρχῆς. ἀρμόττει δὲ θυσίας τε εἰσιόντας ποιεῖσθαι μεγαλοπρεπεῖς καὶ κατασκευάζειν τι τῶν κοινῶν, ἵνα τῶν περὶ τὰς ἐστιάσεις μετέχων ὁ δῆμος καὶ τὴν πόλιν ὁρῶν κοσμουμένην τὰ μὲν ἀναθήμασι τὰ δὲ οἰκοδομήμασιν ἄσμενος ὁρᾷ τὴν πολιτείαν· συμβήσεται δὲ καὶ τοῖς

ες αποτελούν, ως επί το πλείστον, συμβολικές αντισταθμίσεις για χορηγηθείσες ή μέλλουσες να χορηγηθούν τιμές⁹. Μάλιστα, μεταξύ των ανωτέρω εκδηλώσεων του ελληνικού ευεργετισμού, κυρίως οι επιδόσεις λειτούργησαν στην πράξη ως μία από τις βασικές πηγές δημοσίου δανεισμού¹⁰ στις οποίες προσέφευγε η αρχαία πόλις για την εξυπηρέτηση ποικίλων πολιτειακών αναγκών¹¹.

Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, η άτυπη μονομερής υπόσχεση για συμμετοχή σε «ἐπαγγελία», η οποία είχε προγραμματισθεί και αποφασισθεί από την εκκλησία του δήμου, δεν ήταν δεσμευτική και συνεπώς η μη εκπλήρωσή της δεν είχε ως επακόλουθμα διοικητικές ή άλλου τύπου κυρώσεις για τον αδετήσαντα την εκπλήρωση της υπεσχημένης ελευθεριότητας προς την πόλη¹². Ο ευεργέτης δεν μπορούσε να εξαναγκασθεί από την πόλη

γνωρίμοις εἶναι μνημεῖα τῆς δαπάνης». Πάντως, όπως προκύπτει από τα αναφερόμενα στη συνέχεια του προαναφερθέντος χωρίου, η πρακτική των τιμητικών γενναιοδωριών δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στα ολιγαρχικά πολιτεύματα τουλάχιστον έως το έτος 336 π.Χ. (όπ.π., 1321 Α40: «ἀλλὰ τὸναντίον, τὰ λήμματα γὰρ ζητοῦσιν οὐχ ἥττον ἢ τὴν τιμὴν· διόπερ εὖ ἔχειν λέγειν ταύτας εἶναι δημοκρατίας μικράς»).

9. Για τη διάκριση βλ. Veyne, *Le pain et le cirque*, 212 επ. Κατ' αυτόν (όπ.π., 225) μια βασική διαφορά μεταξύ των επιδόσεων οι οποίες υπαγορεύονται από την πόλη, μέσω της διαδικασίας των δημοσίων προ-εγγραφών, και των τιμητικών ευεργεσιών (οι οποίες ποσοτικά θα υπερβούν τις επιδόσεις κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο) είναι ότι οι πρώτες εξυπηρετούν, κατά κανόνα, το συλλογικό συμφέρον, ενώ οι δεύτερες καταλήγουν συχνά σε επιδεικτικές «σπατάλες» προς τις λαϊκές μάζες δεδομένου ότι υποκινούνται από την προσδοκία πολιτικοκοινωνικών οφελών.

10. Migeotte, *L' emprunt public*, 360–392 όπου και ταξινόμηση των πηγών δημοσίου δανεισμού (εξωτερικός δανεισμός, «ἐπιδόσεις», δωρεές ιδιωτών) και αναλυτική περιγραφή των διαδικασιών που τηρούνταν με βάση το επιγραφικό υλικό.

11. Κυρίως σε περιόδους οικονομικής ευημερίας και, σπανιότερα, σε περιόδους όπου παρουσιάζονται έκτακτες και επείγουσες ανάγκες σχετιζόμενες με τη σωτηρία και άμυνα της πόλεως. Πρβλ. Ισαίου, 5. *Περὶ τοῦ Δικαιογένους κλήρου*, 37–38· Δημ., 18. *Περὶ τοῦ στεφάνου*, 171, 312· Δημ., 21. *Κατὰ Μειδίου*, 161–162. Επιγραφικές πηγές και σχολιασμό βλ. στους Migeotte, *Les souscriptions publiques*, 20 επ.· Του Ιδίου, *Citoyens, femmes et étrangers*, 295–296· Veyne, *Le pain et le cirque*, 212, σημ. 74–76, 234, σημ. 150· M. Hatzopoulos, «Décret pour un bienfaiteur de la cité de Philippos», *BCH* 117 (1993), 325–326. Ενίοτε η ἐπίδοσις αποκτά διεθνικό χαρακτήρα καθώς υπερβαίνει τα περιορισμένα όρια μιας πόλεως όπως λ.χ. στην περίπτωση της ανοικοδομήσεως του μαντείου των Δελφών (548 π.Χ.) ή στην περίπτωση της πανελλήνιας προεγγραφής για την ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης από τον Μ. Αλέξανδρο Θήβας (335 π.Χ.) (M. Holleaux, *Études d' épigraphie et d' histoire grecques*, Paris 1952, I, 1–40· Migeotte, *Les souscriptions publiques*, 4, 7, 98 σημ. 154, 107 σημ. 16, 307).

12. Veyne, *Le pain et le cirque*, Κεφ. II, 213, σημ. 85· L. Migeotte, «Souscriptions athéniennes de la période classique», *Historia* 32 (1983), 138–139. Παρά τα υποστηριχθέντα από τους Ch. Lécivain (*DAGR*, II.1, s.v. *Epidosis*, 661) και Kuenzi

να εκπληρώσει το καθαρά ηθικό καθήκον που απέρρεε από μία υπόσχεση ευεργεσίας που είχε δοθεί δημοσίως ενώπιον της βουλής ή του συνεδρίου της πόλεως. Ωστόσο, καθώς η άρνηση εκπληρώσεως μίας υποσχέσεως ευεργεσίας που απευθύνεται προς την πόλη δεν συνάδει με τις αντιλήψεις περί πολιτικής «ἀρετῆς» («φιλοτιμίας», «ἀνδραγαθίας») οι οποίες διατρέχουν την ελληνική αρχαιότητα¹³, το ηθικό αυτό καθήκον δεν ήταν απαλλαγμένο

(*Epidosis*, 17), σχετικά με την εφαρμογή της διαδικασίας της «εἰσαγγελίας» (πρβλ. Δημ., 49. Κατὰ Τιμοθέου, 67· Δημ., 20. Πρὸς Λεπτίνην, 135), και από τον J. H. Lipsius (*Das Attische Recht und Rechtsverfahren*, I, Leipzig 1905, 213· πρβλ. Αριστ., Αθην. Πολ., 43.5), σχετικά με την εφαρμογή της διαδικασίας της «προβολῆς» στις περιπτώσεις ανεκπλήρωτων επαγγελιών, παραμένει ιδιαίτερα αμφίβολο εάν οι ανωτέρω διαδικασίες εφαρμόσθηκαν στην πράξη. Και τούτο διότι η μεν διαδικασία της «εἰσαγγελίας» αναφέρεται στους εξαπατήσαντες τον δήμο, τη βουλή ή το δικαστήριο, — με τους οποίους είναι αμφίβολο αν εξομοιώνονταν οι οφειλέτες λόγω ανεκπλήρωτης επαγγελίας, — η δε αναφορά του Αριστοτέλη στην εφαρμογή της διαδικασίας της «προβολῆς» στις περιπτώσεις ανεκπλήρωτων υποσχέσεων προς τον δήμο δεν επιβεβαιώνεται από άλλες, γραμματειακές ή επιγραφικές, πηγές.

13. Περί της «ἀρετῆς» και «φιλοτιμίας» ως συστατικῶν στοιχείων του πνεύματος της ευγενούς ἀμιλλας που θεωρείται άμεσα συνδεδεμένο με την αριστοκρατική ηθική βλ. W. Jaeger, *Παιδεία: η μόρφωση του έλληνα ανθρώπου* (μετ. Γ. Π. Βερροίου—πρόλ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου), Ι⁴, Αθήναι 1968, 36 επ., κυρίως 43 επ.· H.-Ir. Marrou, *Histoire de l' education dans l' antiquité*, Paris 1958, 37–38· P. Petit, *Libanius et la vie municipale à Antioche au IVe siècle après J.-C.*, [Institut Français d' Archeologie de Beyrouth. Bibliothèque archéologique et historique, 62], Paris 1955, 346 επ. (= *Libanius*). Πρβλ. και Veyne (*Le pain et le cirque*, 230–231) κατά τον οποίο, ακόμα και στη δημοκρατική Αθήνα, οι ελευθεριότητες προς την πόλιν αποτελούσαν έκφραση της πολιτικής ανωτερότητας μιας οιονεί «αριστοκρατικής» τάξεως καθώς οι ιστορικές ιδιαιτερότητες της εποχής επέβαλαν όχι την επιδεικτική κατανάλωση, όπως στις σύγχρονες κοινωνίες, αλλά τις επιδεικτικές ελευθεριότητες. Οι ελευθεριότητες αυτές τελικώς υποβοήθησαν τη συμμετοχή μιας επιλεκτικής ομάδας πολιτών στη διακυβέρνηση της αρχαίας πόλεως. Ομοίως, αν και υπό άλλη οπτική, Gauthier, *Les cités grecques*, 58, 129, σημ. Ι. Κατά τον D. Whitehead («Competitive Outlay and Community Profit: φιλοτιμία in Democratic Athens», *Classica et Medievalia* 34 (1983), 55–74 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές) η αρχαϊκή έννοια της φιλοτιμίας θα μετεξελιχθεί στην πόλη της Αθήνας (ήδη από τον 4ο αι. π.Χ.) στην έννοια της «δημοσίας (ή κοινῆς) φιλοτιμίας» (πρβλ. Δημ., 18. *Περὶ τοῦ στεφάνου*, 257). Η έννοια αυτή ενσωματώνει, ως ουσιώδες στοιχείο του όρου, τη γενναιοδωρία η οποία έχει ως αποδέκτη τον «δῆμον» ή τό «γένος» ή το «κοινόν» ή τούς «δημότας». Ως εκ τούτου συνιστά δωρεά από την οποία η πόλις προδήλως αντλεί συλλογικά οφέλη. Μάλιστα η προοδευτική σύνδεση της εννοίας της φιλοτιμίας με την επίσημη ενθάρρυνση και επιβράβευση των δωρεών των δημοσίων ανδρών προς την πόλιν θα διαμορφώσει, στα πλαίσια του πολιτειακού συστήματος των μεγάλων πόλεων κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, την έννοια της τιμητικής «ευεργεσίας», όπου η φιλοτιμία καθίσταται συνώνυμη της οιονεί υποχρεωτικής λειτουργίας [I. Lévy, «Études sur la vie municipale de l' Asie Mineure sous les Antonins (2e s^{èr}. Les offices publiques)», *REG* 1899, 265 σημ.3 όπου και οι σχετικές επιγραφικές πηγές (= *Études sur la vie municipale de l' Asie Mineure*, II).

από κάποιες διαδικασίες έμμεσου (άτυπου) εξαναγκασμού που «προέτρεπαν» τους πολίτες να συμμετάσχουν σε ποικίλες μορφές γενναιοδωριών που εξαγγέλλονταν από τις πόλεις υπό τη μορφή της επαγγελίας¹⁴. Οι ενδείξεις ότι η λειτουργία του αρχαιοελληνικού δεσμού των επιδόσεων παρουσιάζει στοιχεία έμμεσου εξαναγκασμού, κατά μία εκδοχή ήδη από τον 5ο αι. π.Χ.¹⁵ θα αναφερθούν, κατά τρόπο συνοπτικό, στη συνέχεια.

Ως δεσμός με πρόδηλο δημοκρατικό χαρακτήρα και απόλυτα συνδεδεμένος με την λειτουργία και αυτονομία της αρχαίας πόλεως, παρά την πιθανή αρχαϊκή αριστοκρατική του καταγωγή¹⁶, η αρχαιοελληνική επαγγελία αποτελεί απόρροια διεξοδικών συζητήσεων και αντιμαχιών που διεξάγονται ενώπιον της εκκλησίας του δήμου ή, κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή πλέον περίοδο, ενώπιον του «συνεδρίου» της πόλεως¹⁷. Αν και

14. Βλ. Veyne, *Le pain et le cirque*, Κεφ. II, 277 σημ. 265 με αναφορά σε επιγραφικές πηγές στις οποίες η χρήση του όρου «προτρέπειν» παραπέμπει σε διαδικασίες έμμεσου εξαναγκασμού των ευεργετών. Πρβλ. και Migeotte, *Les souscriptions publiques*, II. Βλ. επίσης τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Migeotte στη μελέτη του «De la liturgie à la contribution obligatoire», *Chiron* 23 (1993), κυρίως 274, 282 (= De la liturgie à la contribution obligatoire) και με βάση επιγραφικό υλικό του 2ου αι. π.Χ. προερχόμενο από την περιοχή της Μ. Ασίας. Η χρήση των ρημάτων «ἐπινεύειν» και «ἐπαγγέλλεσθαι» στις πηγές αυτές είναι δηλωτική της σχετικής «απαιτήσεως» της συνελεύσεως του δήμου που απευθύνεται σε ετήσια βάση προς τους άρχοντες ή τους χορηγούς της πόλεως.

15. Σε αντίθεση με τους Kuenzi (*Epidosis*, 8–9, 57–58, 392) και Veyne (*Le pain et le cirque*, 212) οι οποίοι τοποθετούν την έναρξη του δεσμού στον ελλαδικό χώρο κατά τον 4ο αι. π.Χ., ο Migeotte (*Les souscriptions publiques*, 307) τοποθετεί την πλήρη διαμόρφωση του εθιμικού αυτού δεσμού στις ελληνικές πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. βασιζόμενος σε σχετικά χωρία προερχόμενα από τον Πλούταρχο (*Αλκιβιάδης*, 10.1, 425 π.Χ.) και τον Ηρόδοτο (II. 18).

16. Migeotte, *Les souscriptions publiques*, 307, 310 επ. όπου και η σχετική θεμελίωση της απόψεως αυτής.

17. Δημ., 21. Κατὰ Μειδίου, 161–162 (357–348 π.Χ.) : «Ἐν τῇ βουλῇ γιγνομένων ἐπιδόσεων παρὼν οὐκ ἐπεδίδου τότε· ἐπειδὴ δὲ πολιορκεῖσθαι τοὺς ἐν Ταμύναις στατιῶτας ἐξηγγέλετο...τηνικαῦτα φοβηθεῖς τὴν στρατείαν ταύτην εἰς τὴν ἐπιούσαν ἐκκλησίαν, πρὶν καὶ παρέδρους καθεῖσεσθαι, παρελθὼν ἐπέδωκεν». Πλουτ., *Αλκιβιάδης*, 10.1 (περί το 425 π.Χ.): «... τοῦ δὲ δήμου κροτῶντος καὶ βοῶντος...». U. Koehler, *IG*, II, 380 (229 π.Χ.): «ὁ δῆμος ἐξ ἐπιδόσεως — εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν πολιτῶν ἐν πρώτοις ἐπέδωκεν καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν ὑῶν ἀμφοτέρων ὅσον πλεῖστον ἦν ἐνδεχόμενον...». Σχετικά με την ψήφιση ή επανεξέταση του διατάγματος της επαγγελίας ενώπιον του «συνεδρίου» βλ. τις σχετικές επιγραφές (Μεσσηνία, Μεγαλόπολις) στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 22, 24. Για τη ρωμαϊκή περίοδο βλ. τα αναφερόμενα από τον F. Jacques, *Le privilège de liberté. Politique impériale et autonomie municipale dans les cités de l'Occident romain* (161–244), Paris 1984, 773 σημ. 245 (= *Le privilège de liberté*) με βάση τη D.50.10.7.1 (Καλλίστρατος, *Lib. II de cognitionibus*).

σε αρκετές περιπτώσεις επαγγελιών πιθανολογείται ότι το ζήτημα της ψηφίσεως μιας επαγγελίας φέρεται προς συζήτηση και ψήφιση ενώπιον της συνελεύσεως του δήμου από κάποιον ιδιώτη, ο οποίος μάλιστα έχει ήδη αυθορμήτως καταβάλει την χρηματική του συνεισφορά πριν από την ψήφιση του σχετικού διατάγματος¹⁸, σε αρκετές επιγραφικές πηγές η πρόταση υποβάλλεται επισήμως προς συζήτηση από τους «πρυτάνεις» της πόλεως¹⁹. Ακολουθώντας το ψήφισμα της επαγγελίας λαμβάνει τη μορφή διατάγματος που συχνά εμπεριέχει τακτές προδεσμίες εντός των οποίων έπρεπε να γίνει η δήλωση συμμετοχής («ἀπογραφή») πολιτών, μετοίκων ή και ξένων και, σπανιότερα, προδεσμίες εντός των οποίων όφειλε να γίνει η τελική εκταμίευση των υπεσχημένων χρηματικών εισφορών²⁰. Ενίοτε μάλιστα, όπως μαρτυρούν οι επιγραφικές πηγές, η επαγ-

18. Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 22, 36, 42, 77 και τον σχολιασμό τους στη σ. 313.· Του Ιδίου, *Citoyennes, femmes et étrangers*, 299.

19. A. Rehm, *Milet, I.3, Das Delphinion*, 147 και με εκτενή σχολιασμό στον L. Migeotte, *L' emprunt public*, 305 επ. (Μίλητος, 205/4 π.Χ.): «Ἔδοξε τῷ δήμῳ· γνώμῃ πρυτάνεων καὶ τῶν ἡρημένων ἐπὶ τῇ φυλακῇ καὶ τῶν ἀποδειχθέντων συνέδρων...». Επίσης C.T. Newton, *Discoveries at Halicarnassus*, II. Appendix III, no 2, 687–689 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 77, σ. 243 (Αλικαρνασσός, τέλος του 3ου αι. π.Χ., επισκευή γυμνασίου).

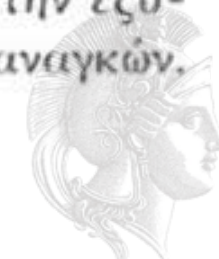
20. Πρβλ. U. Koehler, *IG, II, 334* (243 π.Χ.): «... τοὺς λαχόντας προέδρους εἰς τὴν ἐπιούσαν ἐκκλησίαν χρηματίσαι περὶ τούτων, γνώμην δὲ συμβάλλεσθαι τῆς βουλῆς, ὅτι δοκεῖ τῇ βουλῇ· τοὺς βουλομένους τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν οἰκούντων ἐν τῇ πόλει ἐπιδιδόναι εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν φυλακὴν τῆς χώρας ἐν τῷ δήμῳ ἢ ἐν τῇ βουλῇ ἢ πρὸς τοὺς στρατηγούς ἀπογραφεμένους μέχρι τοῦ Μουνιχιῶνος...». Υ. Béquignon, *BCH* 59 (1935), 36–51, no 1 και με εκτενή σχολιασμό στον L. Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 34, 93 επ. [Κραννών (Θεσσαλίας), επαγγελία με σκοπό την αποπληρωμή δημοσίων χρεών, μεταξύ 179–142 π.Χ.]: «τὰ μὰ ἐπαγγελίαν ποιείσασθαι ἐν τᾷ Κρατεραίῳ στραταγία καὶ τὸς ἐπαγγελλαμένους ἐπαινεῖσαι τὰν πόλιν.... τὸς μὰ ταμίας φρόντισαι οὕστε παρ τοῦν ἐπαγγελλαμένων γενεῖδει τὰ πόλι ἀ δόσις τοῦν χρεϊμάτων καττάς ἐπαγγελίας». A. Rehm, *Milet, I.3, Das Delphinion*, 147 και με εκτενή σχολιασμό στον L. Migeotte, *L' emprunt public*, 305 επ. (Μίλητος, διάταγμα δημοσίου δανεισμού μέσω της διαδικασίας των επιδόσεων, 205/4 π.Χ.): «τοὺς μὲν βουλομένους τῶν πολιτῶν ἢ πολιτίδων δοῦναι τῇ πόλει δραχμὰς τρισχιλίας ἑξακοσίας ὑπὲρ αὐτῶν ἢ ὑπὲρ ἄλλων, τοῖσον ὑπὲρ ἐκάστου πληθος, ἀπογράφεσθαι μὲν πρὸς τὸν ὑπογραμματέα τῆς βουλῆς ἕως τῆς ὀγδῆς ἰσταμένου τοῦ Πυανεπιῶνος μηνός, διαγράφειν δὲ ἐπὶ τῆς δημοσίας τραπέζης τοῦ ἐψηφισμένου παραχρῆμα μὲν στατῆρας ἑκατόν, τὸ δὲ λοιπὸν ἔσχατον τῇ ὀγδῇ ἰσταμένου τοῦ Ἀρτεμισιῶνος τοῦ ἐπὶ Κριτοβούλου». Επίσης βλ. W. Blümel, *Epigr. anat.* 13 (1989), no 896–897, 7–9 (Όλυμος, δεύτερο ἡμισυ του 2ου αι. π.Χ., αποκατάσταση ιερού) και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 75, 236. Στην επαγγελία αυτή τίθενται περιοριστικές προδεσμίες εντός των οποίων οι μέλλοντες να προβούν σε επιδόσεις όφειλαν να υποβάλουν τις συνεισφορές τους προκειμένου αυτές να χαραχθούν σε ειδική πέτρινη στήλη.

γελία αποτελούσε το τελικό στάδιο ενός πλήρως οργανωμένου επιχειρηματικού σχεδίου από την πόλη, το οποίο συνήθως αποσκοπούσε στην αποπεράτωση ενός δημοσίου έργου αναγκαίου για λατρευτικούς ή στρατιωτικούς σκοπούς. Στα πλαίσια του σχεδίου αυτού επροηγείτο η κατάρτιση ενός «διαγράμματος» το οποίο περιελάμβανε τις προδιαγραφές του έργου, την αναλυτική περιγραφή των απαιτούμενων εργασιών καθώς και τις επιμέρους αρμοδιότητες των παραγόντων που αναλάμβαναν την περαίωση του έργου και τον οικονομικό του έλεγχο²¹. Ακολουθούσε η ψήφιση του «δόγματος», δηλαδή του σχετικού διατάγματος από την βουλή ή το συνέδριο της πόλεως. Μάλιστα, εάν εδωρείτο απαραίτητη η αποκλειστική ή πρόσθετη χρηματοδότηση του έργου από γενναιοδωρίες των πολιτών, το ψήφισμα της επαγγελίας όριζε, κατά κανόνα, ανώτατο και κατώτατο χρηματικό όριο της εδελούσιας συνεισφοράς²² ή παροχή

Είναι σαφές ότι οι προδεσμίες υπαγορεύονταν από την αναγκαιότητα της συνεχούς λειτουργίας ενός πολιτειακού δεσμού ή την ικανοποίηση μιας έκτακτης πολιτειακής ανάγκης μέσα στα χρονικά όρια που απαιτούνταν για την ολοκλήρωση του σκοπού αυτού. Πρβλ. και Migeotte, *De la liturgie à la contribution obligatoire*, 282, 322.

21. Ph. Le Bas-P. Foucart, *Voyage*, II, 331ε· Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 24, 63 επ. όπου και εκτενής σχολιασμός (Μεγαλόπολις, αναπαλαίωση των τειχών της πόλεως, μεταξύ 170/169–146 π.Χ.): «...ἔστω καὶ τοῦτο εἰς ἐπισκευὰν τῶν τειχέων ... ἀναγραφὰν τοῦ τε διαγράμματος καὶ τοῦ δόγματος?... ὁ κατασταθεὶς ἀποδοχὲς ἐκ τῶν πεσόντων ... διαφόρων... τάφρον καὶ πύργον κακλαρωμένοι εἰσὶν... ὧν μῆκος οὐκ ἔστι ἔλασσον ἢ πλέθρον ἐπισκευασάτωσαν...». Επίσης Th. Reinach, *REG* 12 (1899), 53–115· Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 28, 75 επ. όπου και εκτενής σχολιασμός (Τανάγρα, μεταφορά του ιεροῦ προς τιμὴν της θεᾶς Δήμητρας και Κόρης, τέλος 3ου–αρχές 2ου αι. π.Χ.): «... ὅπως ὧν κατασκευασθεῖν τὸ ἱερὸν τῆς Δάματρος ἐν πόλει ὅτι κάλλιστον ἐν τῷ τόπῳ ἐν ᾧ καφήνητη τῆς πολεμάρχους κῆ τῆς συνδίκους κῆ τῇ ἀρχῇ τῇ ἡρεθείῃ· δεδόχθῃ τῷ δάμῳ· ἐπὶ κα τὸ ψήφισμα κουρωθῇ, ἀρχὰν ἐλέσθῃ τὸν δᾶμον ἐν Φέτια τρία τρεῖς ἄνδρας μὴ νιωτέρως τριάκοντα Φετίων· τὰν δὲ ἡρεθείσαν κατασκευάττῃ τὸ ἱερὸν ἐν πόλει, βωλευομένως πεδὰ τῶν πολεμάρχων κῆ τῷ ἀρχιτέκτονος· ἡ δὲ κά τινος τόπος ἢ Φυκία χρήσιμος ἴει πότ τὰν κατασκευὰν τῷ ἱερῷ, τὸ πολεμάρχῳ σουκαλεάσαντες τὸν δᾶμον στασάνθω τιματὰς ἑνδεκα ἄνδρας κα τὸν νόμον τὸν κυνὸν Βοιωτῶν...». Για τη μορφή που προσέλαβαν τα διατάγματα αυτά κατά τη ρωμαϊκή περίοδο βλ. Veyne, *Le pain et le cirque*, 235, σημ. 154 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

22. U. Koehler, *IG*, II, 334 (243 π.Χ.): «... μὴ ἐξέστω δὲ μηθενὶ ἐπιδοῦναι πλέον **ΗΗ' δραχμῶν μηδ' ἔλαττον...**». Επίσης Th. Reinach, *REG* 12 (1899), 53–115 και εκτενής σχολιασμός στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 28, 75 επ. (Τανάγρα, μεταφορά του ιεροῦ προς τιμὴν της θεᾶς Δήμητρας και Κόρης, τέλος 3ου–αρχές 2ου αι. π.Χ.): «... ἐσσειμέν τῇ θηλομένη τᾶν γουννηκῶν ἐπανγείλασθῃ μὴ πλῖον πέντε **δραχμάς...**». Ο καθορισμός συγκεκριμένων ποσοτικών ορίων, εντός των οποίων ὀφείλαν να κινηθoύν οι χρηματικές συνεισφορές των πολιτῶν και μετοίκων που συμμετείχαν στην επαγγελία, υποδηλώνει ὅτι ἐπρόκειτο για ἐπιχείρηση χρηματοδότησης που ἦταν πλήρως οργανωμένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ ἀπέβλεπε στὴν ἐξυπηρέτηση συγκεκριμένων καὶ συνήθως, ἀκρῶς ἐπιτακτικῶν, πολιτειακῶν ἀναγκῶν,

εθελοντικής εργασίας σύμφωνα με τις προδιαγραφές του διαγράμματος²³. Οι εν συνέχεια απευθυνόμενες προς την πόλιν υποσχέσεις γενναιοδωρίας (ἐπιδόσεις), χρηματικές και μη²⁴, αποτελούσαν πράξεις με βαρύνουσα πολιτική σημασία. Και τούτο διότι οι υποσχέσεις αυτές, αν και άτυπες, ανακοινώνονταν δημοσίως, είτε κατά τη διάρκεια της ίδιας με την ψήφιση της επαγγελίας συνεδρίας, –υπό την πίεση του πλήθους και των παραινήσεων των ρητόρων²⁵,– είτε σε επόμενη συνεδρία²⁶. Σε κάθε περίπτωση πάντως οι επιδόσεις έπρεπε να υποβληθούν μέσα στις περιοριστικές προδεσμίες που έδετο το ψήφισμα. Ακολούθως καταγράφονταν σε ειδική τιμητική πέτρινη στήλη (ονόματα των υποσχεθέντων και συνεισφορές στην επίδοση)²⁷ ή, εάν επρόκειτο για συνεισφορές που δεν

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επιγραφή της νήσου Κω μεταξύ 205–201 π.Χ. η οποία αναφέρεται σε επαγγελία για την οργάνωση της άμυνας της νήσου κατά τη διάρκεια του λεγομένου «κρητικού» πολέμου [C.T. Newton, *GIBM*, 343 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 50, 147] όπου ο δήμος αποδέχεται την αξία εκάστης γενναιοδωρίας με ανάταση χειρός εάν θεωρεί ότι το προσφερόμενο ποσόν είναι επαρκές.

23. Ph. Le Bas–P. Foucart, *Voyage*, II, 33le· Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 24, σ. 63 επ. όπου και εκτενής σχολιασμός (Μεγαλόπολις, αναπαλαίωση των τειχών της πόλεως, μεταξύ 170/169–146 π.Χ.): «...τάφρον καὶ πύργον κακλαρωμένοι εἰσὶν ...ὧν μῆκος οὐκ ἔστι ἔλασσον ἢ πλέθρον ἐπισκευασάτωσαν .. καὶ τὰν κλίμακα καὶ ἔστωσαν ... κατὰ τὰν ἐπαγγελίαν».

24. Ενίοτε οι επιδόσεις συνίστανται σε άτοκα δάνεια για την εξυπηρέτηση ορισμένου πολιτειακού σκοπού. Στις περιπτώσεις αυτές η έλλειψη τόκων ισοδυναμεί με ελευθεριότητα προς την πόλη. Πρβλ. C.T. Newton, *Discoveries at Halicarnassus*, II, Appendix III, no 2, 687–689 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 77, 242 (Αλικαρνασσός, τέλος του 3ου αι. π.Χ, επισκευή του γυμνασίου της πόλεως) : «.. βουλομένου τοῦ δήμου ἐπισκευάσαι τὸ γυμνάσιον, δώσειν οἱ μὲν ἀναπόδοτα χρήματα, οἱ δὲ ἄτοκα ἀναγράψαι δὲ ἑκατέρου εἶδους τὸν τὸ πλεῖστον δόντα πρῶτον καὶ τοὺς λοιποὺς κατὰ τὸ ἐξῆν».

25. Ισαίου, 5. Περὶ τοῦ Δικαιογένους κλήρου, 37–38: «πλὴν ὅτε Λέχαιον ἐάλω, κληθεὶς ὑπὸ ἐτέρου ἐπέδωκεν ἐν τῷ δήμῳ ...». Πλουτ., Ἀλκιβιάδης, 10 (περί το 425 π.Χ.): «Πρώτην δ' αὐτῷ πάροδον εἰς τὸ δημόσιον γενέσθαι λέγουσι μετὰ χρημάτων ἐπιδόσεως, οὐκ ἐκ παρασκευῆς, ἀλλὰ παριόντα δορυβούντων τῶν Ἀθηναίων ἐρέσθαι τὴν αἰτίαν τοῦ δορύβου, πυθόμενον δὲ χρημάτων ἐπίδοσιν γίνεσθαι, παρελθεῖν καὶ ἐπιδούναι. Τοῦ δὲ δήμου κροτοῦντος καὶ βοῶντος ὑφ' ἡδονῆς ...». Πλουτ., Φωκίων, 9.1–2 (μεταξύ 380–318 π.Χ.)· C.T. Newton, *GIBM*, 343 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 50, 147 (Κως, υπεράσπιση της πόλεως, μεταξύ 205–201 π.Χ.): «τῶν δὲ ἐπαγγειλαμένων τὰ ὀνόματα ἀναγορευσάντω παραχρῆμα ἐν ταῖ ἐκκλησίαις». Βλ. επίσης Veyne, *Le pain et le cirque*, Κεφ. II, 277 σημ. 265.

26. B. D. Meritt, *AJPh* 56(1935), no 1, 358–371 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 69, 214 επ. [Κολοφών (Ιωνία), 311–306 π.Χ., ανακατασκευή της παλαιάς πόλεως–επέκταση των οχυρωματικών έργων].

27. B. D. Meritt, *AJPh* 56 (1935), no 1, 358–371 και με εκτενή σχολιασμό στον

είχαν τιμητικό χαρακτήρα, σε βεβαιωτικό έγγραφο που φυλλασσόταν στα αρχεία της πόλεως²⁸. Κατά κανόνα, οι καταβαλλόμενες εισφορές συλλέγονταν από την αρμοδία διοικητική αρχή²⁹. Άλλοτε πάλι, όπως μας πληροφορεί επιγραφή της Μιλήτου του 2ου αι. π.Χ., και ειδικώς εάν επρόκειτο περί επαγγελίας η οποία αποσκοπούσε σε δημόσιο δανεισμό, κατατίθενταν στο δημόσιο ταμείο³⁰.

Ενίοτε, όπως μαρτυρεί επιγραφή της Κω του 3ου αι. π.Χ., η εκκλησία του δήμου εμφανίζεται να κάνει χρήση της διακριτικής ευχέρειας να αποδεχθεί ή να απορρίψει τις προσφερόμενες δωρεές³¹. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνει, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, τη λειτουργία της επιδόσεως ως «άμεσου δασμού». Προς τούτο άλλωστε συνηγορούν και ορισμένες πρόδηλες ενδείξεις του ηθικού εξαναγκασμού των ευερ-

Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 69, 214 επ. [Κολοφών (Ιωνία), 311–306 π.Χ. ανακατασκευή της παλαιάς πόλεως–επέκταση των οχυρωματικών έργων]. C.T. Newton, *GIBM*, 343 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 50, 148: «τῶν δὲ χειροτονηθέντων τὰ ὀνόματα ἀναγραφάντω ἐς τὰς στάλας». Βλ. επίσης W. Blümel, *Epigr. anat.* 13 (1989), no 896–897, 7–9 (Όλυμος, δεύτερο ήμισυ του 2ου αι. π.Χ.) και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte (*Les souscriptions publiques*, no 75, 236) όπου η χάραξη των συνεισφορών για την ανέγερση ιερού της Λητούς σε πέτρινη στήλη γίνεται σε δύο στάδια, από τους «ταμίας», αρχικά, και τον «νεωκόρο», μετέπειτα, παρουσία των δικαστών και του νομοφύλακος της πόλεως, οι οποίοι επικυρώνουν τις σχετικές αναγραφές των επιδόσεων. Σε επιγραφή της Αλικαρνασσού του τέλους του 3ου αι. π.Χ. το έργο της τιμητικής χάραξης των ονομάτων των ευεργετών στην εξέδρα του επαγγελθέντος προς επισκευή γυμνασίου αναλαμβάνουν οι «ἐπιμεληταί» (Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 77, 243, στ. 36). Για τη ρωμαϊκή περίοδο (198–211 μ.Χ.) βλ. D.50.10.7.1 (Καλλίστρατος, *Lib. II de cognitionibus*).

28. Πρόκειται για επιδόσεις τις οποίες ο δήμος εδευρούσε ανάξιος να μνημονευθούν λόγω του ιδιαιτέρως μικρού χρηματικού ποσού της συνεισφοράς, πιθανόν σε επίπεδο κατώτερο από το ελάχιστο όριο που όριζε το διάταγμα της επαγγελίας (Migeotte, *Les souscriptions publiques*, 154 σημ. 59, 247 σημ. 170).

29. Συνήθως από τους ταμίες της πόλεως [Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 77, 243, στ. 37–38 (Αλικαρνασσός, τέλος του 3ου αι. π.Χ., επισκευή γυμνασίου)]. Βλ. επίσης B. D. Meritt, *AJPh* 56 (1935), no 1, 358–371 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 69, 214 επ. [Κολοφών (Ιωνία), 311–306 π.Χ. ανακατασκευή της παλαιάς πόλεως–επέκταση των οχυρωματικών έργων] όπου η συλλογή των συνεισφορών γίνεται από τον επιφορτισμένο με το έργο αυτό «καρπολόγον».

30. A. Rehm, *Milet, I.3, Das Delphinion*, 147 και με εκτενή σχολιασμό στον L. Migeotte, *L' emprunt public*, 305 επ. (Μίλητος, 205/4 π.Χ.): «.. διαγράφειν δὲ τοῖς ἐπὶ τῆς δημοσίας τραπέξης τοῦ ἐψηφισμένου παραχρῆμα μὲν στατήρας ἑκατόν, τὸ δὲ λοιπὸν ἔσχατον » .

31. C.T. Newton, *GIBM*, 343 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 50, 147: «ὁ δὲ δᾶμος διαχειροτονεῖτω τὰν ἀξίαν τῆς δωρεᾶς καί, εἴ κα δόκηι, λαμβανέτω».

γετών από την αρχαία πόλη όπως: α) η ηθική δέσμευση που συνεπαγόταν για τους άρρενες ανήλικους κληρονόμους του αποβιώσαντος αρχηγού του οίκου η αναγραφή του ονόματός τους στους καταλόγους των επιδόσεων (στις περιπτώσεις οικογενειακών επαγγελιών)³², β) η σύνδεση του δεσμού των επιδόσεων με τη συνήδη ιδιότητα των δωρητών ως υποψηφίων, εν ενεργεία ή διατελεσάντων αρχόντων ή χορηγών της πόλεως, γ) η επανεμφάνιση των ιδίων ονομάτων ως δωρητών στους καταλόγους των επιδόσεων³³ καθώς και δ) η πιθανολογούμενη ανακοίνωση στην αθηναϊκή αγορά ενός πίνακα ατιμίας σε περίπτωση μη εκπληρώσεως της υποσχέσεως ευεργεσίας³⁴. Παρά ταύτα, ο δεσμός της επαγγελίας δεν έπαυσε να διατηρεί, κατά τη διάρκεια της ελληνικής αρχαιότητας, τον, κατά βάση, δημοκρατικό και εθελοντικό του χαρακτήρα³⁵, στοιχείο το οποίο σαφέστατα τον διαφοροποιεί, όπως θα εκτεθεί αναλυτικότερα παρακάτω, από τον αντίστοιχο δεσμό της ύστερης ρωμαϊκής και πρώιμης βυζαντινής περιόδου.

32. Κατά τον Migeotte το προβάδισμα που κατέχουν στο σχετικό επιγραφικό υλικό, οι καταγραφές των ονομάτων των αρρένων κληρονόμων, έναντι των καταγραφών των ονομάτων γυναικών ή λοιπών μελών του οίκου, υποδηλώνει την ενδόμυχη βούληση του αρχηγού του οίκου να επεκτείνει τα αποτελέσματα της επαγγελίας, η οποία αποτελούσε σαφέστατα πολιτική πράξη, στους φυσικούς του διαδόχους (Migeotte, *Citoyens, femmes et étrangers*, 299).

33. Migeotte, *De la liturgie à la contribution obligatoire*, 290. Του Ιδίου, *Les souscriptions publiques*, 33.

34. Ισαίου, 5. *Περὶ τοῦ Δικαιογένους κλήρου*, 38: «καὶ τοῦτο ἐπέδωκεν, οὐκ εἰσήνεγκεν, ἀλλ' ἐπ' αἰσχίστῳ ἐπιγράμματι ἐξετέθη αὐτοῦ τοῦνομα ἔμπροσθεν τῶν ἐπωνύμων, ὅτι οἶδε εἰς σωτηρίαν τῆς πόλεως ὑποσχόμενοι τῷ δήμῳ εἰσοῖσιν χρήματα ἐθελονταὶ οὐκ εἰσήνεγκαν». Ακόμα κι αν θεωρηθεί ότι η αναφερόμενη εδώ από τον Ισαίο ανέγερση πίνακος ατιμίας απετέλεσε ένα έκτακτο μέτρο που υπαγορεύθηκε κάτω από την πίεση της ανάγκης χρηματοδότησης της Αθήνας λόγω της καταλήψεως του λιμένος της Κορίνθου (Λέχαιον) από τους Σπαρτιάτες (392 π.Χ.), το σχετικό χωρίο σαφέστατα υποδηλώνει τη βαρύνουσα πολιτική σημασία που είχαν οι υποσχέσεις ελευθεριότητας που δίδονταν ενώπιον της εκκλησίας του δήμου για την χρηματοδότηση έργων υψίστης σημασίας για την πόλη. Πρβλ. επίσης Ch. Blinkenberg, *Lindos, II. Inscriptions*, 419 και με εκτενή σχολιασμό στον Migeotte, *Les souscriptions publiques*, no 41, 121 (Λίνδος, επαγγελία με σκοπό τη συγκέντρωση κεφαλαίων για λατρευτικούς σκοπούς, 22 μ.Χ.): «τοὶ δὲ ἐπανγειλάμενοι πάντα πρᾶσσόντω κατὰ καὶ τοὶ ἄλλοι ἱεροδύται ἢ ἔνοχοι ἐόντω ἀσεβείᾳ». Πρβλ. και Migeotte, *όπ.π.*, 323–325.

35. Kuenzi, *Epidosis*, 65–66. S. M. Sherwin-White, *Ancient Cos. An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period*, 1978, 180.

Η λειτουργία του δεσμού της επαγγελίας κατά τους ρωμαϊκούς και πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Μέθοδοι έμμεσου εξαναγκασμού των ευεργετών των πόλεων και συναφή νομικά ζητήματα.

Η παράδοση των αρχαιοελληνικών τιμητικών και μη γενναιοδωριών θα αναζωπυρωθεί στις ρωμαϊκές επαρχίες, κυρίως αυτές της Μ. Ασίας (Έφεσος, Σμύρνη, Πέργαμος, Μίλητος, Λαοδικεία, Θεάτειρα, Σάρδεις, Φιλαδέλφεια, Αφροδισία, Στρατονίκεια, Νικομήδεια, Προύσα, Νίκαια) αλλά και της Β. Αφρικής, από το πρώτο ήμισυ του Ιου έως τις αρχές περίπου του 3ου αι. μ.Χ.³⁶, περίοδος η οποία θα επονομασθεί ως η «χρυσή εποχή του ευεργετισμού». Ειδικότερα, η επαγγελία χάριν της αναλήψεως τιμής ή ιερατικού αξιώματος ευδοκιμεί στις μη εκρωμαϊσθείσες επαρχίες της αυτοκρατορίας όπου η τυπική διάκριση του ρωμαϊκού δικαίου μεταξύ των *honores—munera*, όπως μας της παραδίδει ο νομομαθής Καλλίστρατος στο χωρίο του Πανδέκτη 50.4.14 pr.—³⁷, δεν φαίνεται να έχει πεδίο εφαρμογής, τουλάχιστον έως τα τέλη του 2ου αι., στην επιτόπια διοικητική πρακτική³⁸.

36. Πρβλ. W. Liebenam, *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*, Leipzig 1900, 165 επ.· M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*², I, 1957, 149 (= *Social and Economic History of the Roman Empire*)· J. Declareuil, «Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales au temps de l'Empire romain», *NPH* 26 (1902), 256 επ. (= *Problèmes d'histoire des institutions municipales*)· T. Frank—T. R. S. Broughton [et.al.], *An Economic Survey of Ancient Rome*, Baltimore 1937, IV, 719, 752 επ.· A. H. M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1979, 237 σημ. 50 (= *The Greek City*)· D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the 3rd Century after Christ*, I, Princeton 1950, 582 επ. (= *Roman Rule in Asia Minor*) όπου και σχετικό επιγραφικό υλικό. Ειδικώς για την ιδιαίτερη ακμή του τιμητικού ευεργετισμού στις πόλεις της Β. Αφρικής κατά την περίοδο των αυτοκρατόρων Commodus, Severus και Caracalla, όταν πλέον παρατηρείται ύφεση του φαινομένου στις λοιπές περιοχές της αυτοκρατορίας, βλ. Duncan—Jones, *Costs, Outlays and Summae Honorariae*, 47–115 όπου και η συγκριτική παράθεση των χρονικών περιόδων ακμής του ευεργετισμού στις περιοχές της Β. Αφρικής και Μ. Ασίας με βάση το επιγραφικό υλικό (όπ.π., 55, 77)· Του Ιδίου, «Wealth and Munificence in Roman Africa», *Papers of the British School at Rome* 31 (1963), 159–177 (=Wealth and Munificence). Βλ. επίσης Jacques, *Le privilège de liberté*, 724–726.

37. «*Honor municipalis est administratio rei publicae cum dignitatis gradu, sive cum sumptu sive sine erogatione contingens... Publicum munus dicitur quod in administranda re publica cum sumptu sine titulo dignitatis subimus*» («Τιμή πολιτική εἶνε ἡ διοικήσις πολιτείας μετὰ βαθμοῦ ἀξιώματος, εἴτε μετὰ δαπάνης εἴτε ἄνευ δαπάνης διεξαγομένη... δημοσία λειτουργία λέγεται ἐκείνη, ἣν ἐν τῇ διοικήσει πολιτείας μετὰ δαπάνης ἄνευ τίτλου ἀξιώματος ὑφιστάμεθα», μετ. Λιακοπούλου).

38. Veyne, *Le pain et le cirque*, 280 επ.· P. Garnsey, «Aspects of the Decline of the Urban Aristocracy in the Empire», *ANRW* II.1 (1974), 229–252 (= Decline of the Urban Aristocracy).

Στην περιοχή της Μ. Ασίας, όπου η ελληνικότητα των πόλεων είναι σχεδόν καθολική³⁹, το πολιτειακό σύστημα θα συντηρήσει την έλλειψη σαφών διαχωριστικών ορίων μεταξύ «ἀρχῶν» και «λειτουργιῶν»⁴⁰. Σύμφωνα με τα τοπικά δημόσια ήδη, η παροχή προσωπικής δημόσιας υπηρεσίας προς την πόλιν έχει τιμητικό χαρακτήρα και συνεπάγεται την απόδοση ενός υψηλού κοινωνικού *status*, της *dignitas*⁴¹. Υποκινούμενος από το ιδεώδες της πόλεως (ή της πολιτικῆς κοινωνίας)⁴², ο λειτουργός προσδιορίζει συνήθως, κατά την απόλυτη διακριτική του ευχέρεια⁴³, τις όποιες οικονομικές επιβαρύνσεις συνεπάγεται αναπόφευκτα η ανάληψη των προσωπικών λειτουργιών, ανάλογα με το εύρος της «φιλοτιμίας» του προς τη γενέθλια πόλη, τη «γλυκυτάτην πατρίδαν», όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τα σχετικά ιουστινιάνεια χωρία⁴⁴. Κατά κανόνα πάντως πρόκειται

39. L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaisersreichs*, Hildesheim 1963, 22.

40. I. Lévy, «Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure sous les Antonins (Ière série. L'Ecclesia, La Boulé, La Gerousia)», *REG* 1895, 230–231 (= Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure, I). Του Ιδίου, Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure, II, 257 σημ. 1. Jones, «The Cities of the Roman Empire. Political, Administrative and Judicial Institutions», στον τόμο *The Roman Economy. Studies in Ancient Economic and Administrative History* (έκδ. P. A. Brunt), Oxford 1974, 14 σημ. 34 (= Cities of the Roman Empire). Για τον λόγο αυτό ο όρος «ἀρχαί» αναφέρεται, όχι στους *minores magistratus*, αλλά στους ανώτερους αυτοκρατικούς αξιωματούχους που ασκούν διοίκηση. Πρβλ. και Petit, *Libanius*, 57, 72 επ.

41. Για την έννοια αυτή πρβλ. Brasiello, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli 1937, 55 επ.· G. Gardascia, «L'apparition dans le droit des classes d'«honestiores» et d'«humiliores»», *RHD* 4e ser., 28e an. (1950), 325.

42. Πρόκειται για την έννοια της αρχαίας πόλεως ως συμμετοχής (κοινωνίας) ατόμων και γενών στο εὖ ζῆν με στόχο την τελειοποίηση και την αυτάρκεια (Μ. Σακελλαρίου, *Πόλις. Ένας τύπος αρχαίου ελληνικού κράτους*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999, 157–158: Αριστ., *Πολ.*, 1280b 30–1281a 8). Για τον λόγο αυτό, κατά τον Libanius, η πόλις χάνει την υπόστασή της, όχι με την επίσημη, τη διοικητική δηλαδή διαγραφή της από τον κατάλογο των πόλεων, αλλά με την απώλεια του σώματος της βουλῆς η οποία αποτελεί τον «στυλοβάτη» της αυτόνομης διακυβέρνησής της, τον «προμαχώνα» έναντι του κρατισμού και του ατομικού αριθισμού (Petit, *Libanius*, 26 σημ. 2–7, 360 σημ. 3).

43. Για τις αρνητικές επιπτώσεις που είχε η δυνατότητα του ευεργέτη να προσδιορίζει ανεξέλεγκτα το ύψος της γενναιοδωρίας του προς την πόλη βλ. Petit, *Libanius*, 318 σημ. 5 όπου και η σχετική νομοθεσία με την οποία επιχειρήθηκε να περισταλεί το φαινόμενο [*C.Th.* 15.1.5 (Βαλεντινιανός–Valens, 365)].

44. Πρβλ. *D.* 32.101 pr. (Scaevola) όπου αναφέρεται ελληνόγλωσσος κωδিকেλλος με τον οποίο καταλείπεται στην πατρίδα του διαθέτη η κτηματική του περιουσία στη Συρία: «τῇ γλυκυτάτῃ μου πατρίδι, βούλομαι εἰς τὰ μέρη αὐτῆς δοθῆναι...». Επίσης *D.* 32.35,3 (Scaevola) όπου αναφέρεται η παραχώρηση, με επικυρωμένους κωδικελ-

για πρόσδετες (συμπληρωματικές) οικονομικές επιβαρύνσεις εφόσον το κύριο οικονομικό βάρος των λειτουργιών συνεχίζει να φέρει, κατά την περίοδο αυτή, η οικονομικά ευημερούσα, λόγω της επάρκειας των κοινοτικών προσόδων, πόλη. Παράλληλα, το γεγονός ότι οι απόγονοι των ευεργετών αναλαμβάνουν την ηθική, καταρχήν, δέσμευση⁴⁵ να ολοκληρώσουν, να επισκευάσουν ή και να μεγενδύνουν τα «προγονικά» έργα (*avita opera*)⁴⁶, δύναται να δεμελιώσει την εκδοχή ότι οι πολιτικές γενναιοδωρίες λειτούργησαν στην πράξη και ως ένα μέσον εξασφάλισης της καδεστηκυίας τάξεως. Τούτο θα επιτευχθεί, είτε με την αναγραφή του ονόματός τους στους καταλόγους των «οικογενειακών» επιδόσεων, είτε, σπανιότερα, με την παράτυπη πρόϊμη, σε ηλικία δηλαδή μικρότερη των 25 ετών, συμμετοχή τους στο *cursus munerorum-honorum*⁴⁷. Απώτερη συνέπεια ήταν, όπως είναι εύλογο, η διαμόρφωση οικογενειακού τύπου δυναστειών μέσα στις πόλεις⁴⁸. Ταυτόχρονα όμως, ο αυτόνομος και αποτελεσματικός τρόπος διαχείρισης του συστήματος των λειτουργιών από τις τοπικές βουλές επέτυχε να διασφαλίσει τη διοικητική αυτο-

λους, της χρήσεως ιδιωτικών λουτρών στους «προσφιλέστατους συμπολίτες» του διαθέτη («*Tiburtibus municipibus meis amantissimisque scitis...*»). Πρβλ. και Declareuil, *Problèmes d'histoire des institutions municipales*, όπ.π., 265· Veyne, *Le pain et le cirque*, 238–241.

45. Η ηθική αυτή δέσμευση των κληρονόμων η οποία, όπως έχει εκτεθεί ανωτέρω, απαντάται και κατά την ελληνική αρχαιότητα, θα μετασχηματισθεί σε κληρονομικό χρέος τουλάχιστον από τον 1ο αι. μ.Χ. (κατωτέρω σ. 115 επ.). Για τη διαιώνιση, μέσω της ρητορικής παιδείας, της παραδόσεως του ευεργετισμού στα μέλη των μεγάλων οικογενειών της τοπικής αριστοκρατίας των πόλεων της Ανατολής κατά τη ρωμαϊκή περίοδο βλ. Petit, *Libanius*, 235–236.

46. Veyne, *Le pain et le cirque*, Κεφ. II, σημ. 318 όπου και σχετικές επιγραφικές πηγές.

47. Η πρακτική αυτή, η οποία αντιβαίνει στις επίσημες ρυθμίσεις του ιουστινιανείου δικαίου και σε πλήθος αυτοκρατικών αντεπιστολών (*D.50.4.8· D.50.5.2 pr.· D.50.17.2.1· D.50.2.11· B.54.4.8*), ήταν σε χρήση σε μικρές πόλεις όπου ο περιορισμένος αριθμός των εύπορων πολιτών επέβαλε την αύξηση του αριθμού εκείνων που μετείχαν σε δημόσιες τιμές και λειτουργίες. Συναφής είναι ο δεσμός των *praetextati*, ανηλίκων που παρακολουθούσαν τις συνεδρίες της τοπικής συγκλήτου προετοιμαζόμενοι για τη μελλοντική είσοδό τους σε δημόσια αξιώματα (πρβλ. *D.50.5.2 pr.*). Τη *causa* της εγγραφής ενός ανηλίκου μικρότερου των 25 ετών στην κατηγορία των *praetextati* αποτελούσε συνήθως η γενναιοδωρία της οικογένειάς του προς την πόλη (πρβλ. *D.50.1.21.6· C.J.10.41.1*). Περί του ζητήματος βλ. αναλυτικότερα Declareuil, *Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales*, όπ.π., 578–579 όπου και σχετικό επιγραφικό υλικό.

48. Lévy, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, II, 265 σημ. 1 («πατὸς καὶ προγόνων ἀρχῶν καὶ λειτουργῶν»: *CIG*, 2741)· Jones, *Cities of the Roman Empire*, 15–16.

νομία των πόλεων έναντι του παρεμβατισμού της κεντρικής εξουσίας⁴⁹.

Όπως είναι εύλογο, την πλέον βασική προϋπόθεση για τη συμμετοχή στις υποχρεώσεις των λειτουργιών συνιστούσε η οικονομική ευρωστία των «πολιτευομένων»⁵⁰. Ωστόσο, η υιοθέτηση μέτρων οικονομικής παρεμβατικής πολιτικής, ήδη από τον 3ο αι.⁵¹, θα επιφέρει τη συρρίκνωση της οικονομικής ισχύος (και επομένως της αυτοδιοικήσεως) των τοπικών βουλών καθώς και τη διαμόρφωση οικονομικών και κοινωνικών διακρίσεων στο εσωτερικό της πρώην ομοιογενούς τάξεως των *curiales*⁵². Πέραν

49. Ενδεικτικά είναι τα νομοθετικά μέτρα που έλαβε ο Iulianus με σκοπό την ενδυνάμωση των τοπικών βουλών και την εξασφάλιση της αυτονομίας των πόλεων. Περί αυτών βλ. S. Mazzarino, *Aspetti Sociali del quarto secolo*, Rome 1951, 323–324· Petit, *Libanius*, 285 σημ. 5.

50. Ropstovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire*, I, 150 επ., κυρίως σημ. 13· Garnsey, *Decline of the Urban Aristocracy*, 240–241 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές. Ειδικώς για την προέλευση της χρηματοδότησης της οικοδομικής δραστηριότητας στις ιταλικές πόλεις βλ. Duncan-Jones, *Epigraphic Survey of Costs*, 189 επ.· H. Jouffroy, «Le financement des constructions publiques en Italie», *Ktèma* 2 (1977), 336. Για τις πόλεις της Β. Αφρικής βλ. Duncan-Jones, *Costs, Outlays and Summae Honorariae*, 47 επ.· Του Ιδίου, *Wealth and Munificence*, 159 επ.· P. Garnsey, «Taxatio and pollicitatio in Roman Africa», *JRS* 61 (1971), 116 επ. (=Taxatio and pollicitatio). Πρβλ. και Δίωνος Χρυσ., *Or.* 40. Ἐν τῇ πατρίδι περὶ τῆς πρὸς Ἀπαμείας ὁμονοίας, 5/ *Or.* 47. Δημηγορία ἐν τῇ πατρίδι, 13.

51. Ηδη από τον 3ο αι. λαμβάνονται μέτρα κατά της οικονομικής αυτοδυναμίας των πόλεων, όπως λ.χ. η απαλλοτρίωση κοινοτικών προσόδων και γαιών (Κωνσταντίνος–Κωνσταντίνος Β' / Valens), η περιέλευση της οικονομικής διαχείρισης των κοινοτικών και των ιερών γαιών στην *res privata* (Valens / Βαλεντινιανός / Θεοδόσιος Α' / Ονώριος) ή η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων ανέγερσης και επιδιόρθωσης των δημοσίων έργων στον τοπικό διοικητή ή τον *curator rei publicae* [*C.Th.*, 15.1 (*De operibus publicis*) και κυρίως τις διατάξεις 15.1.18/15.1.34]. Πρβλ. R. Ganghoffer, *L' evolution des institutions municipales en Occident et en Orient au Bas-Empire*, Paris 1963, 137–138· A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284–602. A Social Economic and Administrative Survey*, II, Oxford 1964, 732 (= *The Later Roman Empire*)· Του ιδίου, *Cities of the Roman Empire* 18, 29· Petit, *Libanius*, 97 επ.· J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, 1990, 96 σημ. 8 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

52. Κατά τον Petit (*Libanius*, 83, 152–153, 352 επ.) οι αλλαγές που επήλθαν στο ιδεολογικό οικοδόμημα του ευεργετισμού κατά τον 4ο αι. τροφοδοτήθηκαν από τον νεοφανή, «ταξικού τύπου», διαχωρισμό μεταξύ των *principales* (των «πρώτων τῶν πόλεων», «ἐν τῇ βουλῇ γνωριμοτάτων», «μεγάλων τινῶν δυνάμεων»), οι οποίοι έχαιραν του *honos dignitatis* (*C.Th.* 12.1.75, 371) και των λοιπών, μη εύπορων βουλευτών, στο εσωτερικό της πρώην ενιαίας, από την άποψη της οικονομικής ισχύος αλλά και της ιδεολογικής συνοχής, τάξεως των *curiales*. Οι εκφοβιστικές και παρελκυστικές μέθοδοι που συχνά εφαρμόζουν οι πρώτοι των βουλευτών σε βάρος των ασθενέστερων οικονομικά μελών της τάξεως τους, με σκοπό την τελική οικονομική εξουθένωσή τους, σαφέστατα υποδηλώνουν την υποχώρηση του αριστοκρατικού ιδεώδους της «μεγαλοψυ-

όμως των ανωτέρω, ποικίλες άλλες αιτίες θα επιφέρουν δεμελιώδεις αλλαγές στο επιτόπιο διοικητικό σύστημα αλλά και στα πολιτειακά ήδη τα οποία, παραδοσιακά⁵³, εξέδρεψαν τον ευεργετισμό ως δραστηριότητα δηλωτική μιας πολιάδας συνείδησης από την οποία και απέρρεε η ευγενής υπερηφάνεια του ευεργέτη. Μεταξύ των παραγόντων που συνέβαλαν στην προώθηση των εξελίξεων αυτών αρκεί να μνημονευθεί η «ολιγαρχοποίηση» των δομών των βασικών συλλογικών κοινοτικών αρχών⁵⁴, η «διάβρωση» του αρχαίου συστήματος των προσωπικών λειτουργιών από το ρωμαϊκό *munus mixtum* (μικτή λειτουργία)⁵⁵ αλλά και οι συχνές παρεμβάσεις της κεντρικής εξουσίας κατά την απονομή των λειτουργιών και τον δικαστικό έλεγχο των «ἀτελειῶν» (*vacatio, excusatio*)⁵⁶.

Υπό το βάρος των νέων εξελίξεων, η λειτουργία θα μετουσιωθεί σε εξαναγκαστή δημόσια υπηρεσία, οικονομική επιβάρυνση κρατικά επιβεβλημένη⁵⁷ και δυσβάστακτη για τα ασθενέστερα, από οικονομική

χίας» που επί αιώνες εξέδρεψε τις ελευθεριότητες των ιδιωτών προς τις γενέθλιες πόλεις [Petit, *όπ.π.*, 353 επ. όπου και αναφορά στον τρόπο νομοθετικής αντιμετώπισης του φαινομένου επί Βαλεντινιανού, Θεοδοσίου και Αρκαδίου (C.Th.12.3.1, 386 μ.Χ.), Ονώριου και Θεοδοσίου (C.Th. 12.3.2, 423 μ.Χ.)].

53. Για τη συμβολή της ρητορικής παιδείας στη διαμόρφωση μιας οιονεί «ταξικής» συνείδησης στους πολυτεμένους των ελληνικών πόλεων, η οποία και θα συντηρήσει το αρχαίο σύστημα πολιτειακών και αντι-ατομικιστικών αξιών βλ. Petit, *Libanius*, 347, 360 σημ. 3.

54. Διεύρυνση του σώματος της «ἐκκλησίας» με τη συχνά αυθαίρετη, τιμητική ή και αργυρώνητη παραχώρηση του τίτλου του πολίτου, συμμετοχή στις συνεδριάσεις της εκκλησίας του δήμου πλήθους εξωτικών («συναθροισμός», «πάνδημος ἐκκλησία») ταυτόχρονα με την απονεύρωση του σώματος, – εφόσον οι νομοθετικές πρωτοβουλίες («ψηφίσματα») αλλά και οι τροποποιήσεις επαφίενται στην «τῶν στρατηγῶν (ή πρυτάνεων ή πρωτευόντων) γνώμην», – αύξηση των αρμοδιοτήτων της «βουλῆς» (διαχείριση οικονομικών, επιβολή δημοσίας τάξεως) και εκλογή των μελών της από ειδικούς άρχοντες και όχι από την εκκλησία του δήμου, διαμόρφωση και διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της «γερουσίας» κ.λπ.. Περί αυτών βλ. ενδεικτικῶς Lévy, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, I, 205 επ.· Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, 640 επ. όπου και οι σχετικές επιγραφικές πηγές. Ειδικῶς για την πόλη της Αντιόχειας βλ. Petit, *Libanius*, 58–59.

55. D.50.4.18,26–27. Η μετατροπή των *munera personalia* σε *munera mixta*, στα πλαίσια των οποίων απαιτείται η παροχή σωματικής εργασίας αλλά και περιουσιακής δαπάνης του διαχειριζομένου, σε συνδυασμό με την οικονομική αποδυνάμωση των κοινοτικών ταμείων, θα μετακυλίσει το οικονομικό βάρος των λειτουργιών από τις πόλεις στους ιδιώτες. Η επί Iulianus λήψη προσωρινών νομοθετικών μέτρων με τα οποία επιχειρήθηκε η επαναφορά στα *munera personalia* δεν ανέτρεψε τις ιστορικές εξελίξεις (Petit, *Libanius*, 55–56).

56. Petit, *Libanius*, 60.

57. Πρβλ. την αντικατάσταση των παλαιών κοινοτικών «ἀρχῶν» από τις «διακονίες», δημόσιες υπηρεσίες με υποχρεωτικό και τιμητικό ταυτόχρονα χαρακτήρα (Petit, *Libanius*, 46–47).

άποψη, μέλη της τοπικής αριστοκρατίας. Άμεσα συνδεδεμένη με το σύστημα των αρχαίων λειτουργιών, η επαγγελία προς την πόλη θα ακολουθήσει αναπόφευκτα τους κραδασμούς της. Θα απωλέσει, κατά μέγα μέρος, τον εδελοντικό της χαρακτήρα και θα λειτουργήσει στην πράξη ως ένα είδος «ημι-εδελοντικού δασμού» που καλείται πλέον σε τακτική βάση (και όχι μόνον κάτω από την πίεση δυσχερών οικονομικών συγκυριών) να συμπληρώσει τις κανονικές προσόδους του δημόσιου ταμείου ή τις κοινοτικές προσόδους. Άλλωστε είναι γεγονός ότι, κατά τη μετακλασσική περίοδο, οι δαπάνες για την ανέγερση και τη συντήρηση των επαρχιακών δημοσίων έργων δεν εκταμιεύονται από το δημόσιο ταμείο αλλά βαρύνουν τις ίδιες τις πόλεις, στις οποίες και μετακυλίεται το οικονομικό βάρος της συντηρήσεως, εξωραϊσμού και ανεγέρσεως δημοσίων έργων και μνημείων⁵⁸. Στα πλαίσια αυτά, οι συχνές παρεμβάσεις της κεντρικής εξουσίας αποσκοπούν ακριβώς να αποσπάσουν από τα μέλη της τοπικής αριστοκρατίας υποσχέσεις ελευθεριότητας προς τις πόλεις με εμφανές αντάλλαγμα την ανάδειξη σε κάποιο πολιτικό ή ιερατικό αξίωμα⁵⁹. Εύλογα δε επακόλουθα της εδραιωθείσας ανταλλακτικής σχέσεως μεταξύ τιμητικής επαγγελίας και δημόσιας προβολής για τους υποψηφίους ή ήδη εκλεγέντες δημόσιους άρχοντες⁶⁰ αποτελούν η διαρκής ανακύκλωση των αξιωμάτων στα ίδια πρόσωπα, η αύξηση του αριθμού των «διὰ βίου» ή «δι' αἰῶνος» δημοσίων αρχόν και η συμμετοχή ευεργετών που δεν κατέχουν την ιδιότητα του πολίτη (ανηλίκων και γυναικών) στις δημόσιες τιμές⁶¹.

Στα πλαίσια αυτά η «παθητική» άσκηση των λειτουργιών από τους πλέον εύπορους, τους «πρώτους (*principales*) τῶν πολιτευομένων» θα μεταμορφώσει, εκ των έσω, το παραδοσιακό σύστημα των λειτουργιών της αρχαίας πόλεως και θα μεταβάλλει, κατ' ουσίαν, τον δωρητή της πόλεως σε κοινό οφειλέτη του δημοσίου. Καθώς ο κρατικός παρεμβατισμός ενισχύεται ο ευεργέτης θα παύσει πλέον να αντιλαμβάνεται και να υπηρετεί, μέσω της γεννναιοδωρίας του, το ιδεώδες της «πολιτείας», υπό την έννοια κυρίως της αυτόνομης διακυβέρνησης («τοῦ πολιτεύεσθαι»)

58. Petit, *Libanius*, 319.

59. Πρβλ. G. Humbert, *DAGR*, IV.1, s.v. *Opera publica*, 203· J. Marquardt, *De l'organisation financière chez les romains*, Paris 1888, 112· Duncan-Jones, *Costs, Outlays and Summae Honorariae*, 56.

60. Πρβλ. Αριστ., *Πολ.*, VI, 7 (1321 A30): «ἐν' ἐκὼν ὁ δῆμος μὴ μετέχη καὶ συγγνώμην ἔχη τοῖς ἄρχουσιν ὡς μισθὸν πολὺν διδοῦσι τῆς ἀρχῆς». Σπανιότερα οι επαγγελίες εξαγγέλλονται και από τους μη εκλεγέντες ως αντιπαράθεση στους εκλεγέντες πολιτικούς τους αντιπάλους (Garnsey, *Taxatio and Pollicitatio*, 116 επ.).

61. Lévy, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, I, 242 σημ. 4· Του Ιδίου, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, II, 257–258.

της γενέθλιας πόλεως⁶². Η απροθυμία των ιδιωτών θα ενδυναμώσει τις δορυβώδεις λαϊκές οχλήσεις που απευδύνονται στους εύπορους πολίτες με σκοπό να αποσπάσουν υποσχέσεις γενναιοδωρίας προς την πόλη (*postulante universo populo*)⁶³ καθώς και τις αποδοκιμασίες του πλήθους που ακολουθούν την άρνηση εκπληρώσεως υπεσχημένων ευεργεσιών⁶⁴. Οι εκταμιεύσεις δυσβάστακτων ποσών υπό την άσκηση άμεσων ή έμμεσων πιέσεων, ηθικής ή άλλης φύσεως, σε συνδυασμό με τη νομοθετική απαγόρευση της διεκδικήσεως των εκταμιευθέντων χρημάτων για την ανέγερση δημοσίων έργων, –ακόμα κι αν τα τελικώς καταβληθέντα υπερέβαιναν τα υπεσχημένα⁶⁵,– οδηγούσαν συχνά σε πτώχευση των ευεργετών⁶⁶. Προκειμένου να περιορισθεί κάπως το φαινόμενο, με αυτοκρατορική διάταξη του Antoninus Pius (D.50.12.9 εδ. β', Modestinus), ορίσθηκε ότι εάν ο ευεργέτης έχει πτωχεύσει λόγω της εκτελέσεως υπεσχημένου δημοσίου έργου, μόνον το 1/5 της κληρονομιαίας περιουσίας

62. Petit, *Libanius*, 24 επ., 288 σημ. 8 όπου και τα σχετικά χωρία του Libanius που υποδηλώνουν την αλλαγή των σχετικών αντιλήψεων.

63. Πρβλ. την αυτοκρατορική διάταξη των Βαλεντινιανού–Μαρκιανού (C.J.12.3.2, 452 μ.Χ.) όπου πολύ χαρακτηριστικά περιγράφεται το φαινόμενο της «ευτελούς» διασπαθήσεως του χρήματος των υπάτων κατόπιν πιέσεων του όχλου («Τὴν τάξιν τῆς ὑπατείας εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀνηγάγομεν κῦρος, ὥστε τὸν ἡμέτερον ὑπατικὸν δίφρον μετὰ τῆς προσηκούσης τιμῆς, οὐχὶ μετ' ἀρπακτικῆς σπουδῆς οἱ λαϊκοὶ ὄχλοι νὰ προσπελάζωσι καὶ τοῦ κερδαλέου πόθου ἀποτιθεμένου τὸ σεβάσμιον πατρικὸν ἔνδυμα καὶ τὰ πλουσιώτατα τῆς ἀρχαιότητος κοσμήματα νὰ ἀτενίζωσι. Ὅθεν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο θέλομεν καὶ οἱ λοιποὶ ὑπατοὶ νὰ τελῶσι πομπήν, οὐδ' ἐπιτρέπομεν οὗτοι νὰ δαπανῶσιν ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἀργούσης λοιπὸν τῆς εὐτελοῦς ταύτης διασπαθήσεως...», μετ. Π. Τσιτσεκλή). Ειδικώς για την περιοχή της Β. Αφρικής βλ. Duncan-Jones, *Wealth and Munificence*, 161.

64. Η διεύρυνση της αρχαίας εκκλησίας της πόλεως με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων της πόλεως («συναθροισμός», «πάνδημος ἐκκλησία») σε συνδυασμό με τον εκχρηματισμό των δημοσίων αρχών στις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας, κατά την περίοδο των Αντωνίνων, φαίνεται ότι συνεβαλε θετικά στην άσκηση ανάλογων πιέσεων (Lévy, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, I, 208). Ο Veyne χαρακτηρίζει το φαινόμενο αυτό ως μια μορφή «κλεφτοπολέμου των τάξεων» δεδομένου ότι οι γενναιοδωρίες των προυχόντων αποτελούσαν βασικό μέσο για την εξαγορά της δημοτικότητάς τους (*Le pain et le cirque*, Κεφ. II, 290 σημ. 330). Όσον αφορά στην άσκηση πιέσεων από τις ιδιαίτερα απαιτητικές λαϊκές μάζες των πόλεων κατά τη μετακλασσική περίοδο (4ος αι. μ.Χ.) βλ. Declareuil, *Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales NRH* 28 (1904), 307–308 όπου και σχετικές γραμματειακές πηγές της περιόδου.

65. D.50.12.3.1 (Ulpianus)· *Μεγάλη Σύνοψις Βασιλικῶν* E.31.2 (6' ἐδάφιο).

66. Πρβλ. J. Chrysostome, *Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεῖς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα* (*Sur la vaine gloire et l'éducation des enfants*), [*Sources chrétiennes*, 188], Paris 1972, §7–8 (περί το 393–394 μ. Χ.)· Jones, *The Later Roman Empire*, 756.

του δεσμεύεται για την περαίωση του αναληφθέντος έργου⁶⁷. Εξάλλου, αποτελεί ιστορικό γεγονός ότι η «αρπακτική σπουδή των λαϊκών όχλων» (*non rapiendi studio populorum agmina sectarentur*), όπως χαρακτηριστικά αναφέρει αυτοκρατορική διάταξη των Βαλεντινιανού–Μαρκιανού περί το 452 μ.Χ. (C.J.12.3.2 pr.), οδηγούσε στη διάθεση του χρήματος που παρείχαν αφειδώς οι υποψήφιοι ή εκλεγέντες δημόσιοι άρχοντες σε δαπάνες μη επωφελείς. Οι δαπάνες αυτές κύριο στόχο είχαν την ικανοποίηση εφήμερων αναγκών του όχλου⁶⁸ ή την προώθηση των ατομικών συμφερόντων εργολάβων δημοσίων έργων ή διαχειριστών δημοσίων χρημάτων⁶⁹ και όχι την εξυπηρέτηση πραγματικών πολιτειακών αναγκών. Ιδιαίτερα εύγλωττη είναι εν προκειμένω η Νεαρά του Ιουστινιανού 105 (πρ.–Κεφ. Ι) έτους 537 μ.Χ. με την οποία επιχειρείται να περισταλούν οι δαπάνες των υπάτων που διατίθενται σε δημόσια θεάματα («... ὡς τῶν ἐφ’ ἐκατέρων ἄκρων κινδυνευόντων εὐθύς εἰς ἀμετρίαν ἐκβῆναι»).

Πέρα όμως από την κατασπατάληση του χρήματος των ιδιωτών ευεργετών σε επιδεικτικές, και όχι ουσιαστικά επωφελείς για τις ίδιες τις πόλεις, δαπάνες είναι πολύ πιθανόν ότι τα κρούσματα βίας και απειλής που σημειώνονταν σε βάρος ιδιωτών, υπό την πίεση της λαϊκής οχλαγωγίας, οδηγούσαν ακόμα και στη διασάλευση της δημοσίας τάξεως. Τούτο προκύπτει από τα χωρία των ιουστινιάνειων Πανδεκτῶν 48.6.10 pr. και 4.2.9,3 στα οποία ο Ulpianus μας πληροφορεί σχετικά με την επί Caracalla επέκταση των διατάξεων του Ιουλίου Νόμου περί καταστολής της δημοσίας βίας και στις περιπτώσεις υποσχέσεων ευεργεσίας που αποσπάσθηκαν με απειλή⁷⁰. Αναλόγου περιεχομένου είναι επίσης η διάταξη

67. Πρβλ. και κατωτέρω σημ. 109 τις σχετικές διατάξεις με τις οποίες περιστέλλεται η ευθύνη των κληρονόμων των ευεργετών σε συγκεκριμένες ποσοστώσεις επί της κληρονομιαίας περιουσίας. Για το θέμα της πτωχεύσεως των ευεργετών κατά την κλασική και μετακλασική περίοδο βλ. Jacques, *Le privilège de liberté*, 710–711 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

68. Κυρίως *sportulae*, δηλαδή διανομές χρημάτων και λοιπά δαπανήματα που αποσκοπούσαν στη ψυχαγωγία των λαϊκών μαζών και σε διανομές τροφίμων.

69. Βλ. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, 591 σημ. 8 με συγκεκριμένες ιστορικές πληροφορίες από τις μικρασιατικές πόλεις της Νικομήδειας και Προύσας.

70. D.48.6.10 pr. (Ulpianus): «ὅστις ἀδίκως κατόρθωσεν ὥστε ἕτερος ἄκων νὰ ὑποσχεθῇ δημοσίως ἢ ἰδιωτικῶς ἀγῶνας...» (μετ. Λιακοπούλου)· D.4.2.9,3 (Ulpianus): «Ὁ Πομπώνιος λοιπόν γράφει ὅτι, ἐπὶ μὲν τετελεσμένων δικαιοπραξιῶν ἀρμόζει καὶ ἐνστασις ἐνίοτε καὶ ἀγωγή, ἐπὶ δὲ ἀτελῶν μόνον ἐνστασις, ἀλλὰ γνωρίζω ὅτι ἐν τινι περιπτώσει, καθ’ ἣν οἱ Καμπανοὶ δι’ ἐπαγωγῆς φόβου ἐξηνάγκασάν τινα νὰ παράσχη χειρόγραφον ἐπαγγελίας, ἀντεπεστάλη παρὰ τοῦ ἡμετέρου αὐτοκράτορος [Σεβήρου], ὅτι δύναται οὗτος ν’ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ πραιτῶρος ἀποκατάστασιν εἰς ἀκέραιον, ὁ δὲ πραιτῶρ ἐμοῦ παρεδρεύοντος ἐξεφράσθη ὅτι, ἐὰν μὲν [ὁ βιασθεὶς] θέλῃ νὰ ἐγείρῃ ἀγωγήν κατὰ τῶν Καμπανῶν, τῷ δίδεται αὕτη, ἐὰν δὲ θέλῃ νὰ προβάλῃ ἐνστασιν κατ’ αὐτῶν ἐναγόντων, δεν στερεῖται οὐδ’ ἐνστάσεως» (μετ. Λιακοπούλου).

D.50.12.6,3 όπου ο ίδιος νομομαθής αναφέρεται σε αντεπιστολές των αυτοκρατόρων Septimius Severus–Caracalla. Με τις αντεπιστολές αυτές διευκρινίζεται ότι η υπόσχεση ανεγέρσεως ανδριάντος στο πρόσωπο του αυτοκράτορος, όταν η σχετική υπόσχεση αποτελεί προϊόν ασκηθείσας βίας από την πολιτεία, δεν είναι σε καμιά περίπτωση εξαναγκαστή. Αργότερα, κατά τη βυζαντινή πλέον περίοδο, ο παράτυπος εξαναγκασμός των ευεργετών των πόλεων από κρατικά όργανα επιφορτισμένα με το έργο του οικονομικού ελέγχου στις περιφέρειες δεν θα πρέπει να απετέλεσε ασύνηδες φαινόμενο. Για τον λόγο αυτό, με τη Νεαρά του Θεοδοσίου 22.1,1 (442 μ.Χ.), προβλέπεται η αποφυγή διεξοδικών ελέγχων των δαπανών που απαιτήθηκαν για την εκτέλεση δημοσίων έργων στις περιπτώσεις προσώπων τα οποία αυθόρμητα προέβησαν σε παρόμοιες ελευθεριότητες προς τις πόλεις τους⁷¹. Όπως τονίζει η διάταξη, τη δικαιολογητική βάση της ρυθμίσεως απετέλεσε το γεγονός ότι είχαν επισημανθεί αρκετές περιπτώσεις όπου η φιλοτιμία των ευεργετών, αντί να επιβραβευθεί με τις υψηλότερες τιμές και επαίνους, ενέπλεξε τους ευεργέτες σε ατέρμονες διαδικασίες ελέγχου και απειλών. Οι άκρως παρεμβατικές αυτές διοικητικές ενέργειες δεν είχαν άλλο αποτέλεσμα, όπως επισημαίνει η Νεαρά, παρά την αποδάρρυνση των ευεργετών με προφανή οικονομική ζημία για τις πόλεις. Ομοίως, περί το έτος 485–486 μ.Χ., ειδική αυτοκρατορική διάταξη του Ζήνωνος (C.J.8.12.1,1) θα απαγορεύσει στους «πατέρες των πόλεων» (*patribus civitatum*)⁷² να διενεργούν έλεγχο των δαπανών στις οποίες προέβησαν οι υποσχεθέντες για την εκτέλεση υπεσχημένων δημο-

71. Η διάταξη αναφέρεται στις μη τιμητικές επαγγελίες καθώς επισημαίνει ότι οι ευεργέτες αυτοί δεν προέρχονται από την τάξη των «βουλευτῶν» (*decurionum*) αλλά προέβησαν σε ευεργεσίες λόγω της αφοσίωσής τους προς τη γενέθλια πόλη τους («*sponte liberalique sententia pietatis quoddam duxerunt magnificis patriam muneribus beneficiisque donare*»).

72. Διευκρινίζουμε ότι ήδη με αυτοκρατορική διάταξη του Λέοντος, περί το 465 μ.Χ. (C.J.10.44.3), είχε δοθεί στις ελληνικές πόλεις της Ανατολής το δικαίωμα να απονέμουν τον τιμητικό τίτλο του *pater civitatis* («πατήρ τῆς πόλεως», πατήρ τῆς βουλῆς), ως ένα είδος επιβράβευσης σε όσους αυθόρμητα είχαν αναλάβει λειτουργίες ή είχαν ευεργετήσει την πόλη. Κατά το 6^ο ήμισυ του 5ου αι. οι πατέρες των πόλεων αναλαμβάνουν, ως οι πλέον αφοσιωμένοι, γενναιόδωροι και ισχυροί πολίτες, τα καθήκοντα των *κουρατόρων της δημοσίας περιουσίας* (*curatores rei publicae*) της ρωμαϊκής περιόδου, έχουν δηλαδή την επίβλεψη της οικονομικής διαχείρισης της επαρχίας, η οποία υπάγεται στη δικαιοδοσία τους, καθώς επίσης και περιορισμένες δικαστικές αρμοδιότητες. Κατά την ιουστινιάνεια περίοδο εκλέγονται από τον επίσκοπο και τους πρωτεύοντες της πόλεως [*Nov. (Iust.) 118.16*]. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα Declareuil, *Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales*, *NRH* 32 (1908), 36 επ. Σχετικά με τη μετεξέλιξη του δεσμού κατά τη μετακλασική περίοδο βλ. τις πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του Petit, *Libanius*, 291 επ.

σίων έργων ή μνημείων στις πόλεις, όταν τα έργα αυτά έχουν περατωθεί. Με την ίδια διάταξη προβλέπεται η απαλλαγή εκείνων που έχουν προβεί σε επαγγελίες από οποιαδήποτε υποχρέωση λογοδοσίας.

Από τα ανωτέρω καδίσταται εμφανές ότι οι αυτοκρατορικές ρυθμίσεις της πρώιμης βυζαντινής περιόδου επιχειρούν να αντιμετωπίσουν παντοιοτρόπως την παράτυπη άσκηση πιέσεων από τις διοικητικές αρχές της περιφέρειας επί των ευεργετών των πόλεων· πιέσεις που είχαν ως σκοπό είτε την είσπραξη των επαγγελθέντων χρηματικών ποσών, —ακόμα και όταν τα δημόσια έργα για τα οποία προορίζονταν τα χρήματα είχαν ολοκληρωθεί στο ακέραιο,— είτε την τελική εκταμίευση χρηματικών ποσών που υπερέβαιναν τα αρχικώς υπεσχημένα για την πραγματοποίηση δημοσίων έργων ή προγραμμάτων⁷³. Μάλιστα, προκειμένου να παταχθούν αποτελεσματικά οι διοικητικές αυτές αυθαιρεσίες, όπως αναφέρεται στη δεύτερη παράγραφο της C.J.8.12.1.1, σοβαρότατες ποινές δεσπίσθηκαν σε βάρος των διοικητικών οργάνων τα οποία προέβησαν παρανόμως σε έλεγχο δημοσίων έργων που είχαν ανεγερθεί με βάση επαγγελίες⁷⁴.

Το απαιτητό των τιμητικών επαγγελιών.

Οι πρώτες σαφείς ενδείξεις του μετασχηματισμού της ηδικά δεσμευτικής μονομερούς υποσχέσεως των ελληνιστικών χρόνων σε εξαναγκαστή και κληρονομητή οφειλή του υποσχεθέντος έναντι της πόλεως παρατηρούνται περί τα μέσα περίπου της περιόδου της ηγεμονίας (τέλη 1ου—2ος

73. Πρόκειται για πρόσδετες οικονομικές επιβαρύνσεις, στις οποίες οι μελετητές προσδίδουν, σε διάκριση από την *pollicitatio*, και λόγω του όρου *ampliata pecunia sua* υπό τον οποίο εμφανίζονται στο επιγραφικό υλικό (κυρίως αυτό των περιοχών της Β. Αφρικής), την ονομασία *adjectio* ή *ampliatio* (Garnsey, *Taxatio and pollicitatio*, 117 σημ. 9· Jacques, *Le privilège de liberté*, 689 σημ. 93). Κατά τον Jacques η *adjectio* αποτελεί την ουσιαστική μορφή που προσέλαβε ο ευεργετισμός στις πόλεις της Β. Αφρικής κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, καθώς από το επιγραφικό υλικό της περιοχής προκύπτει ότι οι αναδεικνυόμενοι σε δημόσια αξιώματα ήσαν ουσιαστικά υποχρεωμένοι να καταβάλουν, επιπλέον της νομικά υποχρεωτικής *summa honoraria*, και τα υπεσχημένα με *pollicitatio*, εφόσον οι επαγγελίες προς τις πόλεις εθωρούντο απόλυτα δεσμευτικές σύμφωνα με τα πολιτειακά δημόσια ήθη.

74. Η όλη πρακτική υποδηλώνει σαφέστατα την καχυποψία της κεντρικής διοίκησης απέναντι στα μέλη των τοπικών βουλών που ήσαν και οι κύριοι δωρητές, οι οικονομικοί στυλοβάτες των πόλεων. Για το ζήτημα πρβλ. και Petit, *Libanius*, 270 όπου και επιπλέον αναφορές στις πρακτικές καταστολής των οικονομικά ασθενέστερων *curiales* που έδτε σε εφαρμογή η κεντρική διοίκηση στη περιοχή της Αντιόχειας κατά τον 4ο αι. Άλλωστε οι καταχρήσεις των κηδεμόνων των πόλεων σε βάρος των συμφερόντων των ασθενέστερων οικονομικά πολιτών ήσαν τόσο εκτεταμένες κατά τη ρωμαϊκή περίοδο ώστε σταδιακά οδήγησαν στη γενίκευση του δεσμού του έκδικου της πόλεως (*defensor civitatis*). Πρβλ. ενδεικτικώς F. F. Abbott—A. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton 1926 Κεφ. 8, 92, 112—113.

αι. μ.Χ.). Την περίοδο αυτή και ειδικότερα επί του αυτοκράτορος Traianus (98–117 μ.Χ.) αναγνωρίζεται, όπως προκύπτει από τη διάταξη D.50.12.14 (*Pomponius*), η δοθείσα υπόσχεση ελευθεριότητας υπέρ της πόλεως ως εξαναγκαστή έννομη σχέση μεταξύ του υποσχεθέντος ιδιώτη και της πόλεως⁷⁵. Ως εκ τούτου η επαγγελία έναντι της πόλεως διακρίνεται σαφώς από την επαγγελία που απευθύνεται σε ιδιώτη. Και τούτο διότι η δεύτερη, κινούμενη αποκλειστικά στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, δεν αποτελεί, σε καμμία περίπτωση, αγωγήμο σύμφωνο⁷⁶. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο είναι εμφανής η διάσταση μεταξύ των πηγών της λατινικής γραμματείας του Ιου αι. π.Χ., οι οποίες εμμένουν στον καθαρά ηθικό χαρακτήρα της *pollicitatio* που κινείται στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, και των διατάξεων του ιουστινιάνειου δικαίου που ορίζουν τη δεσμευτικότητα της επαγγελίας έναντι της πόλεως⁷⁷.

Η εξομοίωση των οφειλετών των πόλεων με τους λοιπούς οφειλέτες του δημοσίου προκύπτει από ικανό αριθμό διατάξεων της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης με τις οποίες διαμορφώνεται το νομικό πλαίσιο διασφάλισης των συμφερόντων των πόλεων στις περιπτώσεις αρνήσεως καταβολής ή καθυστερήσεως των υπεσχημένων. Συγκεκριμένα στη διάταξη

75. Πρβλ. επίσης και τη μαρτυρία του Δίωνος Χρυσοστόμου (αμέσως μετά την επιστροφή του από εξορία στην Προύσα περί το 96 μ.Χ.) ο οποίος απειλεί ότι θα προσφύγει στον προηγούμενο ανθύπατο προκειμένου να εξαναγκασθούν οι υποσχεθέντες σε εκπλήρωση των επαγγελιών τους για χρηματοδότηση του προγράμματος εξωραϊσμού της πόλεως (Or., 47. *Δημηγορία ἐν τῇ πατρίδι*, 19: «... ἀλλὰ ποιεῖν καὶ προσιέναι καὶ παρακαλεῖν τὸν ἀνθύπατον, ὅπως πρῶτος καὶ πρὸς δύναμιν εἰσπράττη τοὺς ὑπεσχημένους; ... »). Περὶ του ανωτέρω χωρίου βλ. G. Sautel, «Aspects juridiques d'une querelle de philosophes au IIe siècle de notre ère: Plin., ad Traian., ep. 81–82», *RIDA* 3e sér. III (1956), κυρίως 429–430· πρβλ. ὅμως ἐν προκειμένῳ καὶ τὴν ἀντίθετη ἀποψη τοῦ Migeotte (*Les souscriptions publiques*, 271) κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Δίων δὲν παραπέμπει στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας περὶ τῆς *pollicitatio*, ἀλλὰ μάλλον σὲ διαιτητικὴ ἢ συμβουλευτικὴ παρέμβαση τοῦ πραιτῶρα στὴ συγκεκριμένη υπόθεση ἡ ὁποία τελικῶς θα ἐκδικαζόταν με βάση τὸ ἐθιμικὸ δίκαιο τῆς περιοχῆς. Πρβλ. ἐπίσης Pl., *Epistulae*, 10.40. Βλ. καὶ R. Villers [Essai sur la *pollicitatio* à une res publica, *RHD*, 4ème sér., 18ème an.(1939), 22 (= Essai sur la *pollicitatio*)] ὅπου γίνεται μνεία ἐλληνόγλωσσης ἐπιγραφῆς (I.G., V, II, 434) τῆς Μεγαλοπόλεως τῆς περιόδου τοῦ Traianus. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ περιλαμβάνει νόμο σχετικὸ με τὸν εξαναγκασμὸ ἐκείνων ποὺ υποσχέθηκαν τὴν ἀνέγερση δημοσίων ἔργων. Πάντως ἡ εὐθύνη τοῦ επαγγειλαμένου περιορίσθηκε ἀργότερα με διάταξη τοῦ αυτοκράτορα Antoninus Pius με τὴν ὁποία ὁρίσθηκε ὅτι, ἐάν ὁ δωρητὴς ἐπτώχευσε, ἀλλὰ ἡ ἐκτέλεση τοῦ υποσχεθέντος ἔργου ἔχει ἤδη ἀρχίσει, οφείλεται πλέον μόνον τὸ 1/5 τῆς πτωχευτικῆς περιουσίας (D.50.12.9). ΓΙΑ τὸ ζήτημα βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 103–104.

76. Πρβλ. Frg. Vat. 264a: «*Pollicitatio donationis inter privatos vim obligationis non inducit*».

77. Villers, Essai sur la *pollicitatio*, 6 επ.

D.50.12.8 ο *Ulpianus* αναφέρει την επί *Marcus Aurelius–Venus* (περί το 161 μ.Χ.) απαγόρευση απαλλοτριώσεως περιουσίας οφειλέτη της πόλεως λόγω ανεκπλήρωτης επαγγελίας, πριν να ικανοποιηθεί η απαίτηση της πόλεως να λάβει τα υπεσχημένα. Πρόκειται συγκεκριμένα για επαγγελία οικοδόμησης λογείου (του εμπροσθίου μέρους της θεατρικής σκηνής), το οποίο ο υποσχεθείς είχε ήδη αρχίσει να κατασκευάζει αλλά δεν αποπεράτωσε λόγω της τριετούς εξορίας του από την πόλη. Στο τιθέμενο ερώτημα εάν δύναται ο υποσχεθείς να απαλλαγεί από την υποχρέωση αποπερατώσεως του ημιτελούς έργου, οι αυτοκράτορες αποφαινόμενοι ότι οι σύνδικοι, οι οποίοι εκπροσωπούν τα συμφέροντα της πόλεως, δύνανται να ασκήσουν την αγωγή περί εκτελέσεως της επαγγελίας έργου ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου. Εάν το δικαστήριο αποδεχθεί την αγωγή των συνδίκων της πόλεως και αποφανθεί ότι το έργο πρέπει πράγματι να ολοκληρωθεί κατά το διάστημα της εξορίας του υποσχεθέντος, δύναται να διαταχθεί είτε: α) η εκτέλεση του έργου από τον υποσχεθέντα (προφανώς μέσω φιλικού του προσώπου), είτε β) η απαγόρευση απαλλοτριώσεως της κτηματικής του περιουσίας σε τρίτα πρόσωπα. Είναι προφανές ότι στη δεύτερη περίπτωση, όπου το δικαστήριο διατάσσει ουσιαστικά την υποθήκευση της περιουσίας του οφειλέτη προκειμένου να διασφαλισθεί το δικαίωμα της πόλεως να εκπληρωθεί στο ακέραιο η δοθείσα επαγγελία εκτελέσεως δημοσίου έργου, ο υποσχεθείς εξομοιώνεται πλήρως με οφειλέτη του δημοσίου. Και μάλιστα παρά το γεγονός ότι αδυνατεί λόγω ανωτέρας βίας (εξορία από την πόλη) να ολοκληρώσει την ανέγερση του υποσχεθέντος έργου.

Επιπλέον ενδεικτική της εξομοίωσης του επαγγειλαμένου με κοινό οφειλέτη του δημοσίου είναι και η διάταξη *D.50.4.6,1* όπου ο *Ulpianus* αναφέρει την απαγόρευση της απόδοσης πολιτικών τιμών στους οφειλέτες πόλεων λόγω ανεκπλήρωτης επαγγελίας, κατ' αναλογία με τα ισχύοντα επί των κοινών οφειλετών του δημοσίου. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει το ανωτέρω χωρίο, με αντεπιστολή των αυτοκρατόρων *Marcus–Venus* ορίσθηκε ότι βασικό κριτήριο για την τήρηση της σειράς εκλογής στα δημόσια αξιώματα αποτελεί το αξιόχρεον των δημοσίων αρχόντων⁷⁸. Κατά συνέπεια οι «οφειλέτες των πολιτειών» (*debitores rerum publicum*) δεν δύνανται να αναλάβουν δημόσιες τιμές εάν προηγουμένως δεν έχουν εξοφλήσει τα χρέη τους προς την πολιτεία⁷⁹. Ως οφειλέτες δε πολι-

78. Πρβλ. και *D.50.4.14,3* (Καλλίστρατος).

79. Προς αποφυγή παρερμηνειών η αντεπιστολή σπεύδει να διευκρινίσει ότι «οφειλέτες πολιτειών» θεωρούνται αποκλειστικά εκείνοι των οποίων τα χρέη προέρχονται από τη διοίκηση της πολιτείας και όχι εκείνοι οι οποίοι έλαβαν δάνεια χρήματα από την πολιτεία.

τειών δεωρούνται και εκείνοι οι οποίοι υποσχέθηκαν να προβούν σε ελευθεριότητες έναντι της πολιτείας με επαγγελία η οποία δεν περιλαμβάνει όρο ανακλήσεως. Και οι οφειλέτες αυτοί, εξομοιούμενοι με τους κοινούς οφειλέτες του δημοσίου, θα πρέπει, όπως επισημαίνεται, να αποκλείονται από τις δημόσιες τιμές. Τέλος, στη διάταξη του Πανδέκτη 26.7.46,1, η οποία προέρχεται από το 9ο βιβλίο των *Responsorum* του επιφανούς ρωμαίου νομομαθούς της κλασσικής περιόδου Paulus, αναφέρεται περίπτωση διορισμού τριών κηδεμόνων (*curatorum*) της κληρονομιάς περιουσίας αποβιώσαντος οφειλέτη της πόλεως, οι οποίοι αποκαλούνται «*apud Graecos επιμεληταί*»⁸⁰. Ο διορισμός των τριών ειδικών κηδεμόνων έχει σκοπό εν προκειμένω να διασφαλίσει τα δικαιώματα του ανήβου κληρονόμου στα πλαίσια της διενέργειας της διαδικασίας αναγκαστικής εκτελέσεως που τελείται σε βάρος της περιουσίας του υποσχεθέντος. Η εφαρμογή της διαδικασίας αυτής η οποία, όπως προκύπτει από τα επιμέρους νομικά ζητήματα που εξετάζει η διάταξη⁸¹, εμφανίζει σαφείς ομοιότητες με τη διαδικασία της *venditio bonorum* του ιδιωτικού δικαίου υποδηλώνει σαφέστατα την εξομοίωση, τουλάχιστον από καθαρά τυπική νομική άποψη, των οφειλετών των πόλεων λόγω ανεκπλήρωτων επαγγελιών με τους λοιπούς οφειλέτες του δημοσίου.

Η νομική μεταχείριση των επαγγελιών ως εξαναγκαστών μονομερών συμφώνων θα βασισθεί στη δεμελιώδη διάκρισή τους σε τιμητικές και μή⁸², με βασικό κριτήριο τη νόμιμη ή μη αιτία (*causa*)⁸³ που υποκινεί τον

80. Η συγκεκριμένη διάταξη δεν επαναλαμβάνεται στο κείμενο των Βασιλικών αλλά στον Τιπούκειτο, όπου μάλιστα μας παραδίδεται κείμενο πληρέστερο από εκείνο του Πανδέκτη. Βλ. *Tip.*, Lib. 37, Tit. 7, Cap. 44–47 (232ν, 42–47: «καὶ περὶ τοῦ εἰ χρεώστης τῆς πόλεως τελευτήσῃ ἐπὶ ἀνήθῳ παιδί, καὶ ἀποστῇ τῆς κληρονομίας, ἐπὶ νομῆς δὲ ἢ πόλις γένηται, καὶ ὁ στρατηγὸς δώσῃ κουράτορας τρεῖς· οὗτοι, εἰ καὶ διελόμενοι τὴν οὐσίαν, ὁ εἰς ἀπορήσῃ, ἀποκαταστῇ δὲ καὶ ὁ νέος, ὑπὲρ τοῦ ἀπόρου ὁ στρατηγὸς κατέχεται, οὐκ οἱ συνδιοικηταί. οὐ γὰρ εὐόκασιν ἐπιτρόποις ...»).

81. Υπεισέλευση της πολιτείας ως πιστωτή στη νομή και κατοχή της κληρονομιάς περιουσίας, διορισμός αρμοδίων αρχόντων (συνδίκων) ως εκπροσώπων των συμφερόντων της πολιτείας, διορισμός ειδικών κηδεμόνων με σκοπό τη ρευστοποίηση των μεμονωμένων περιουσιακών αγαθών του οφειλέτη της πόλεως.

82. Η διάκριση αυτή θα γενικευθεί και θα συστηματοποιηθεί πληρέστερα κατά τη μετακλασσική περίοδο με βάση τις παρεμβάσεις των προιουστινιάνειων συμπλητών (Albertario, *Pollicitatio*, 261–281· Villers, *Essai sur la pollicitatio*, 33 επ.).

83. Η τελική αιτία ή ο σκοπός των χαριστικών δικαιοπραξιών δεν αποτελούσε κατά το ρωμαϊκό δίκαιο διακεκριμένο και ουσιώδες στοιχείο του συμφώνου. Η ύπαρξη όμως εύλογης αιτίας ή αντιστρόφως η έλλειψή της ήταν σε χρήση σε πληθώρα νομικών περιπτώσεων ως αναγκαίος όρος για την εκτελεστότητα του συμφώνου ή για την έγερση της απαιτήσεως επιστροφής των δοθέντων, σε ενδεχόμενη περίπτωση μη εκπληρώσεως όρου που έχει τεθεί εντός του συμφώνου [R. Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, II, § 69 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές (= *Manuel élémentaire*)].

υποσχεθέντα να προβεί σε κάποια γενναιοδωρία υπέρ της πόλεως. Ειδικότερα, στις περιπτώσεις των τιμητικών επαγγελιών, αιτία της μονομερούς υποσχέσεως αποτελεί η απονεμηθείσα ή προσδοκωμένη να απονεμηθεί δημοσία τιμή (*pro honorem, ob honorem*, «διὰ τιμήν», «ἀντί τιμῆς») στο πρόσωπο του υποσχομένου από την πολιτεία⁸⁴ ή οποιαδή-

Κατά τη βυζαντινή περίοδο η θεμελίωση της θεωρίας περί ανωνύμων συναλλαγμάτων, η οποία θα συμπεριλάβει και τα μονομερή σύμφωνα, ανάγει τη *causa* της ενοχικής δέσμευσης σε θεμελιώδες στοιχείο του ενοχικού συμφώνου, εφόσον ως *causa* θεωρείται οποιαδήποτε υποχρέωση αναλαμβάνει ο αντισυμβαλλόμενος και η οποία ωθεί τον έτερο συμβαλλόμενο στη σύναψη της συμβάσεως (V. Arangio-Ruiz, *Istitutioni di diritto romano*⁴, Napoli 1937, 297). Για την έννοια της εύλογης αιτίας πρβλ. *e Cod. Ms. par. Gr. 1352 (P)*, το σχόλιο 1 στη διάταξη των *Βασιλικῶν* 11.1.89 (=C.J.2.3.28). Σύμφωνα με το συγκεκριμένο χωρίο το μονομερές «πάκτον», το οποίο συνομολογείται «ἐπὶ αἰτία» την καταβολή οποιασδήποτε αντιπαροχής από τον αποδέκτη, δεν θεωρείται «νοῦδον πάκτον». Συνεπώς σε περίπτωση εκπληρώσεως της «αἰτίας», τίκτεται αγωγή κατά του αποδέκτη της παροχής για εκπλήρωση της αντιπαροχής του. Επίσης *e Cod. Ms. Par. 1352 (P)* βλ. το σχόλιο 6 επί της διατάξεως B.11.1.7 περί αναγνώρισεως της ενοχής που παράγεται από ανώνυμο συνάλλαγμα υπό την προϋπόθεση ότι το σύμφωνο αυτό έχει «εὖλογον ὑποκειμένην αἰτίαν» («δέδωκά σοι πρᾶγμα, ἵνα ἀντὶ αὐτοῦ ἄλλο μοι δῶς ἢ δέδωκά σοι πρᾶγμα, ἵνα τι σεμνὸν ποιήσης»).

84. D.50.12.1.1 (Ulpianus)· B.54.13.1. Για το θέμα βλ. ενδεικτικῶς Monier, *Manuel élémentaire*, II, § 62, κυρίως σημ. 1, 2 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές. Για τη διάκριση μεταξύ της *summa honoraria*, δηλαδή της δεσμοδετημένης, ανάλογα με το ύψος του τιμητικού αξιώματος, χρηματικής συνεισφοράς που κατέβαλλαν οι υποψήφιοι αξιωματούχοι για την ενίσχυση των οικονομικών της πόλεως, και της επαγγελίας (*pollicitatio*) βλ. Lévy, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure* II, 261–262· Villers, *Essai sur la pollicitatio*, 19· Veyne, *Le pain et le cirque*, 222, 271 επ.· Του Ιδίου, «Deux inscriptions de Vina. I. Vina avant le statut municipal. Pollicitatio d'un magister», *Carthago* 9 (1958), 91–109· M. Leglay, «Taxatio et autonomie municipale d'après une nouvelle inscription de Cuicul en Algérie», [Akte des IV. Intern. Kongresse für griechische und lateinische Epigraphik], Wien 1964, 228 επ.· Johnston, *Munificence and Municipia*, 124–125· Garnsey, *Taxatio and pollicitatio*, 116 επ. Κατά τον Johnston (όπ.π., 106) η *pollicitatio* απετέλεσε ενδιάμεση βαθμίδα ανάμεσα στη *summa honoraria* και το καθαρώς εθελούσιο κληροδότημα προς την πόλη όπου ο διαθέτης κληροδοτεί χρήματα σε συγκεκριμένο ή απροσδιόριστο πρόσωπο για ορισμένο σκοπό [ίδρυμα, ομάδα ανθρώπων, εταιρία (σύλλογο)]. Κατά τους Villers (όπ.π., 18 σημ.1), Lévy (όπ.π., 261–262) και Veyne (όπ.π., 271 επ.) *summa honoraria* και *pollicitatio* συνυπάρχουν. Και τούτο διότι οι επιγραφικές πηγές της ρωμαϊκής περιόδου μαρτυρούν τη διπλή, παράπλευρη, καταγραφή δύο χρηματικών ποσών, του νομίμου, το οποίο έχει καθορισθεί ως *summa honoraria*, και μιας επιπλέον χρηματικής συνεισφοράς, την οποία ο αξιωματούχος παρέχει υπό μορφή ελευθεριότητας προς την πόλη. Κατά τον Leglay (όπ.π., 231), στις εξαιρετικές εκείνες περιπτώσεις όπου το δημόσιο αξίωμα προσφέρεται αδαπάνως, η καταβολή της *summa honoraria* επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του τιμωμένου προσώπου και συνεπώς ταυτίζεται με την επαγγελία.

ποτε άλλη «έτέρα εὖλογος αἰτία» (*justa causa*)⁸⁵, υπό την προϋπόθεση ότι γίνεται αποδεκτή από τα δημόσια ἤδη («μὴ ἄσεμνος»)⁸⁶. Ειδικότερα ως εὖλογη αἰτία θεωρείται οποιαδήποτε παρασχεθείσα ἢ προσδοκωμένη απολαβή του υποσχεθέντος ἡ οποία, κατά τα δημόσια ἤδη, εξομοιώνεται με τὴν δημόσια τιμή που συνοδεύει τὴν ἀνάληψη δημοσίων αξιωμάτων⁸⁷. Ἡ ἀπολαβή αὐτή, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ εἰδικότερο περιεχόμενο που προσελάμβανε ἀνάλογα με τὶς ἐκάστοτε κρατούσες ἱστορικές συνθήκες, συνιστοῦσε στὴν πράξη ἓνα εἶδος ἀντιπαροχής ἢ ἀντισταθμίσματος γιὰ τὴν ἐπαγγελθεῖσα ἐλευθεριότητα υπὲρ τῆς πόλεως⁸⁸.

Ἡ νομικὴ ἀντιμετώπιση τῶν τιμητικῶν ἐπαγγελιῶν διαφοροποιεῖται ἀνάλογα εἴαν πρόκειται γιὰ ἐπαγγελίες με σκοπὸ τὴν ἐκτέλεση δημοσίου ἔργου ἢ χρηματικὲς τιμητικὲς ἐπαγγελίες. Ἀπὸ τὶς ἰουστινιάνειες νομικὲς πηγές προκύπτει ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πολιτείας ἐστιάζεται κυρίως στὶς τιμητικὲς ἐπαγγελίες δημοσίων ἔργων⁸⁹. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, ἀκόμα καὶ ἡ ἀτύπη ὑπόσχεση ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου, ἔστω καὶ εἴαν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ καμμία ἐμπρακτὴ ἐκδήλωση τῆς βουλήσεως τοῦ υποσχεθέντος, δεμελιώνει ὑποχρέωση τοῦ υποσχεθέντος ἐναντὶ τῆς πολιτείας γιὰ ἐκπλή-

85. Βλ. κυρίως *D.39.5.19 pr.* (Ulpianus): «Τοῦτο εἶναι τὸ ἐν χρήσει δίκαιον, ὥστε προκειμένου περὶ δωρεᾶς εἰς τὴν πολιτείαν, νὰ παρατηρῇται τοῦτο μόνον, ἂν διὰ τινὰ αἰτίαν εὖλογον ὑπισχνεῖται τις εἰς τὴν πολιτείαν εἴτε ἐπαγγέλληται ἢ ὄχι, ὥστε, εἴαν μὲν διὰ τινὰ τιμὴν ὑπισχνῇται, νὰ ἐνέχηται, ἄλλως οὐχί» (μετ. Λιακοπούλου). Πρβλ. καὶ *Paul. Sent.* V.12.9 (217–218 μ.Χ.) ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ *nuda pollicitatio*, δηλαδή ἡ ἐπαγγελία ἀνευ εὐλόγου αἰτίας, δὲν εἶναι ἀποδεκτή. Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. ἀναλυτικότερα Albertario, *Pollicitatio*, 248–249.

86. Πρβλ. *B.11.1.7* σχ. 1 ὅπου ἐπὶ ἀνωνύμων συναλλαγμάτων τοῦ τύπου *facio ut facias* εὖλογος αἰτία θεωρεῖται ἡ «μὴ ἄσεμνος αἰτία».

87. Γιὰ τὸ σύστημα τῶν τιμῶν που ἀποδίδονταν στοὺς δωρητὲς τῶν πόλεων κατὰ τὴν ἐλληνικὴ καὶ ἐλληνιστικὴ ἀρχαιότητα βλ. κυρίως Gauthier, *Les cités grecques* κυρίως 82 ἐπ. ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς ἐπιγραφικὲς πηγές. Γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο βλ. Lévy, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, I, 230–231· Του Ἰδίου, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, II, 257.

88. Γιὰ τὸν λόγο ἄλλωστε αὐτὸ οἱ τιμητικὲς ἐπαγγελίες δὲν θεωροῦνται, ἀπὸ ἀρκετοὺς μελετητὲς τοῦ θεσμοῦ, χαριστικὲς δικαιοπραξίες. Πρβλ. Albertario, *Pollicitatio*, 263.

89. Ἡ συντήρηση, ἀνέγερση, ἀναπαλαίωση καὶ ὁ ἐξωραϊσμός τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων στὶς ἐπαρχίες τῆς αυτοκρατορίας ἀποτελοῦσε, ὅπως προκύπτει κυρίως ἀπὸ τὶς ρυθμίσεις τοῦ Θεοδοσιανοῦ Κώδικος, κρατικὸ ζήτημα ὑψίστης σημασίας κατὰ τὴ μετακλασσικὴ περίοδο. Ποικίλες αυτοκρατορικὲς ρυθμίσεις ἀποβλέπουν στὴν ἐνίσχυση τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας καὶ τὴ συντήρηση ἢ ἀνέγερση νέων οχυρωματικῶν ἔργων λαμβάνοντας πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸ νομοθετικὰ μέτρα ἀναγκαστικοῦ χαρακτήρα (ὅπως λ.χ. ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωση ἐδαφῶν, καταβολὴ ἀποζημιώσεων, λεπτομερεῖς οδηγίες στοὺς ἐπαρχιακοὺς διοικητὲς γιὰ συντήρηση δημοσίων ἔργων καὶ μνημείων, ἐλεγχος τῶν οἰκοδομικῶν ἀυθαιρεσιῶν ἀπὸ ἰδιώτες, δέσπιση αὐστηρῶν ποινῶν γιὰ οἰκοδομικὲς παραβάσεις). Περί αὐτῶν βλ. ἀναλυτικότερα Humbert, *DAGR*, IV.1, s.v. *Opera publica*, 206· Jones, *The Later Roman Empire*, II, 736–737.

ρωση των επαγγελθέντων⁹⁰. Μάλιστα σε περίπτωση καθυστέρησης της έναρξης της εκτελέσεως του έργου, όπως προκύπτει από αντεπιστολή των αυτοκρατόρων Septimius Severus–Caracalla, η πολιτεία μπορούσε να διεκδικήσει και τόκους, τόσο σε τιμητικές επαγγελίες έργων, όσο και σε τιμητικές χρηματικές επαγγελίες (D.50.12.1 pr., Ulpianus)⁹¹. Κατ' ακολουθίαν η υπόσχεση και μόνον μιας ελευθεριότητας έναντι της πολιτείας συνιστά, όχι μόνον αναγκαία, αλλά και ικανή συνθήκη για να ενεργοποιηθεί η διαδικασία αναγκαστικής εκτελέσεως σε βάρος της παρουσίας του υποσχεθέντος σε περίπτωση μη εκπληρώσεως της υποσχέσεως. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι αποκλειστικά και μόνον η ύπαρξη εύλογης αιτίας που δικαιολογεί την επαγγελία έργου. Και ως εύλογη αιτία (*causa*) θεωρείται στην ανωτέρω διάταξη η τιμή ή το αξίωμα που δόθηκε ήδη ή η προσδοκία της τιμής ή του αξιώματος που πρόκειται να δοθεί μελλοντικά στον υποσχεθέντα από την πολιτεία.

Όσον αφορά στην εκτελεστικότητα των χρηματικών τιμητικών επαγγελιών, σύμφωνα με μία αντεπιστολή των αυτοκρατόρων Septimius Severus–Caracalla την οποία μνημονεύει ο Ulpianus στο χωρίο του Πανδέκτη 50.12.1 pr.⁹², «*Si pollicitus quis fuerit rei publicae opus se facturum vel pecuniam daturum, in usuras non convenietur: sed si moram coeperit facere, usurae accedunt*» που σημαίνει ότι επί επαγγελιών, αδιακρίτως αν αποσκοπούν στην εκτέλεση δημοσίου έργου ή σε καταβολή χρημάτων, σε περίπτωση υπερημερίας καταβολής των υπεσχημένων, επιβάλλεται και η πληρωμή τόκων. Επίσης, όπως αναφέρει ο ίδιος νομομαθής στη D.50.12.6,1 μνημονεύοντας σχετική αντεπιστολή του αυτοκράτορα Antoninus (Caracalla), σε περίπτωση μη τιμητικής χρηματικής

90. Κατά τον Roussier (*Pollicitatio pecuniae*, 43–44) η αποδέσμευση της τιμητικής επαγγελίας έργου από την προϋπόθεση της έναρξης εκτελέσεώς του οφείλεται στην έγκριση του έργου με απόφαση της αρμόδιας δημοσίας αρχής, έγκριση η οποία συνήθως είχε προηγηθεί από την έναρξη των οικοδομικών εργασιών. Το γεγονός αυτό προσέδιδε στη μονομερή υπόσχεση ελευθεριότητας ιδιαίτερη επισημότητα καθώς ισοδυναμούσε με αποδοχή της υποσχέσεως από την πόλη.

91. Από τη ρύθμιση συνάγεται εμμέσως ότι η θέσπιση συγκεκριμένων προδεσμιών εντός των οποίων έπρεπε να εκτελεσθούν τα υπεσχημένα αποτελούσε τον κανόνα. Πρβλ. όμως και τη D.22.1.16 (Paulus) όπου αναφέρεται ότι δεν επιτρέπεται η διεκδίκηση τόκων από μια ελευθεριότητα προς την πόλη. Είναι πιθανόν ότι το συγκεκριμένο χωρίο αναφέρεται στις μη τιμητικές επαγγελίες δημοσίων έργων όπου, καταρχήν, η προϋπόθεση της έναρξης εκτελέσεως του έργου ήταν αναγκαία συνθήκη για να καταστεί απαιτητή η εκπλήρωση του υπεσχημένου έργου από την πόλη. Για το ζήτημα βλ. κατωτέρω σ. 117.

92. «ἐὰν τις ἐπηγγέλθῃ ὅτι θὰ ποιήσῃ ὑπὲρ τῆς πολιτείας ἔργον, ἢ ὅτι χρήματα θὰ δώσῃ, δὲν θὰ ἐνάγῃται διὰ τόκους· ἀλλ' ἐὰν ἤρξατο ὧν ὑπερήμερος, προστίθενται τόκοι...» (μετ. Λιακοπούλου).

επαγγελίας, η επαγγελία είναι απαιτητή μόνον εφόσον έχει γίνει μερική καταβολή των χρημάτων, διότι η μερική χρηματική καταβολή εξομοιώνεται με την έναρξη εκτελέσεως του έργου⁹³. Εφόσον επομένως η μερική καταβολή χρημάτων θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για το απαιτητό των μη τιμητικών χρηματικών επαγγελιών, δύναται κανείς να συμπεράνει ότι η διάταξη του Πανδέκτη 50.12.1 pr. όπου ο Ulpianus μνημονεύει την καταβολή τόκων σε περίπτωση υπερημερίας του υποσχεθέντος, αδιακρίτως επί επαγγελιών έργου ή χρημάτων, πρέπει να αναφέρεται στις τιμητικές και μόνον χρηματικές επαγγελίες, οι οποίες, από νομική άποψη, εξομοιώνονται πλήρως με τις τιμητικές επαγγελίες έργου⁹⁴.

Η εκτελεστότητα των *ob honorem* επαγγελιών θα εξασφαλισθεί αρχικά δια των πραιτωρικών *actionum in factum*⁹⁵, αργότερα δε, κατά τη πρώιμη μετακλασσική περίοδο, οι επαγγελίες αυτές θα αναγνωρισθούν ως αγωγήμες και με κάποιου είδους αγωγή του *jus civile*, όπως η *actio civilis incerta*, η οποία θα αποτελέσει και τον πρόδρομο της αστικής αγωγής των προγεγραμμένων λόγων (*praescriptis verbis*)⁹⁶. Σε κάθε περίπτωση η διεκδίκηση των υπεσχημένων από την πολιτεία γίνεται κατά τη διαδικασία *extra ordinem*, την δε έγερση της απαιτήσεως της πολιτείας αναλαμβάνει ο υπεύθυνος άρχων ενώπιον του οποίου έχει υποβάλλει η πολιτεία την απαίτησή της⁹⁷. Σε περίπτωση αποβιώσεως του ευεργέτη ο σεβασμός της μνήμης του πραγματοποιείται με την εκτέλεση κατά γράμμα του συγκεκριμένου σκοπού για τον οποίο ο αποθανών προέβη σε γενναιοδωρία υπέρ της πόλεως. Έτσι, τόσο ο Ulpianus στη διάταξη του Πανδέκτη 50.8.1, όσο και ο Valens (περί το 130–140 μ.Χ.) στη διάταξη του Πανδέκτη 50.8.6, μας πληροφορούν ότι δεν επιτρέπεται σε καμία

93. Επί των μη τιμητικών επαγγελιών δημοσίου έργου, η έναρξη της εκτελέσεως του έργου αποτελεί, όπως θα εκτεθεί κατωτέρω, αναγκαία προϋπόθεση για το απαιτητό της μη τιμητικής επαγγελίας.

94. Πρβλ. όμως αντιθέτως τη D.50.4.16,1 όπου ο Paulus θέτει ως προϋπόθεση για το απαιτητό των τιμητικών χρηματικών επαγγελιών τη μερική καταβολή χρημάτων. Πιθανώς η διάταξη είναι παρεμβλημένη και το αρχικό κείμενο αναφερόταν μόνο στις μη τιμητικές επαγγελίες (λείπει το «*non*» πριν από το «*pro honore*»). Και τούτο διότι, κατά τα λοιπά, το κείμενο αναφέρει ότι τούτο ισχύει «*operis inchoati exemplo*», δηλαδή «καθ' υπόδειγμα του αρξαμένου έργου». Η προϋπόθεση όμως αυτή τίθεται μόνον επί των μη τιμητικών επαγγελιών.

95. D.39.5.19 pr.: «*Τοῦτο εἶνε τὸ ἐν χρήσει δίκαιον, ὥστε προκειμένου περὶ δωρεᾶς εἰς τὴν πολιτείαν, νὰ παρατηρῇται τοῦτο μόνον, ἂν διὰ τινὰ εὐλογον αἰτίαν ὑπισχνῇται τις εἰς τὴν πολιτείαν εἴτε ἐπαγγέληται ἢ ὄχι, ὥστε, ἐὰν μὲν διὰ τινὰ τιμὴν ὑπισχνῇται, νὰ ἐνέχηται, ἄλλως οὐχί*» (μετ. Λιακοπούλου).

96. Βλ. κατωτέρω σ. 120.

97. Roussier, *Pollicitatio pecuniae*, 33 σημ. 12 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

περίπτωση αλλαγή του σκοπού της ευεργεσίας από την αποδέκτρια πόλη, παρά μόνον, όπως αναφέρει ο δεύτερος, με αυτοκρατορική απόφαση. Μόνον σε περίπτωση κατά την οποία το χρηματικό ποσό που διέδωσε ο ευεργέτης για την επίτευξη του ορισθέντος σκοπού δεν επαρκεί για την ολοκλήρωση του έργου δύναται η πόλη να επιφέρει αλλαγή του σκοπού της γενναιοδωρίας προκειμένου να εξυπηρετήσει την, κατά περίπτωση, πλέον επιτακτική της ανάγκη. Επιπρόσθετα, στις περιπτώσεις των υποσχέσεων ευεργεσίας που δίδονται υπό όρον, η σταδιακή αναγνώριση των επαγγελιών ως ανωνύμων συναλλαγμάτων θα οδηγήσει στην αναγνώριση αντίστοιχης υποχρεώσεως της πολιτείας να εκπληρώσει τον τεθέντα όρο, ως ένα είδος αντιπαροχής για την εκπληρωθείσα γενναιοδωρία προς την πόλη. Παρότι δε η πλήρης ένταξη των επαγγελιών στην κατηγορία των ανωνύμων συναλλαγμάτων θα ολοκληρωθεί κατά τη μετακλασική περίοδο, υπό την επίδραση των διδασκαλιών της νομικής σχολής της Βηρυτού⁹⁸, δεν θα ήταν ίσως αβάσιμο να υποστηριχθεί ότι η αρχική νομική θεώρηση των επαγγελιών ως συμφώνων τα οποία ενέχουν το στοιχείο της αλληλεξαρτήσεως των παροχών, δηλαδή ως ανωνύμων συναλλαγμάτων, έχει τις απαρχές της στην κλασική περίοδο του ρωμαϊκού δικαίου⁹⁹. Έτσι στο σχόλιο 6 επί της διατάξεως των *Βασιλικῶν* 11.1.7 (e *Cod. Ms Par. 1352 (P) = Hb I 562*), το οποίο μνημονεύει ειδικώς τις επαγγελίες ως ρητώς ανεγνωρισμένα αγωγήματα σύμφωνα, αναφέρεται διεξοδικά η σχετική επί του ζητήματος απόκριση του συγχρόνου του Traianus και ελληνικής καταγωγής νομομαθούς Αρίστωνος (τέλη Ιου–αρχές του 2ου αι. μ.Χ.) προς τον ρωμαίο νομομαθή Celsus¹⁰⁰. Κατά τον Αρίσωνα, επί των ανωνύμων συναλλαγμάτων (μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι επαγγελίες), δηλαδή επί των συμφώνων τα οποία δεν μεταπίπτουν σε ειδικό όνομα συναλλάγματος αλλά διαθέτουν «εὐλογον ὑποκειμένην αἰτίαν», «τίκτεται προσωπική ενοχή». Επομένως, εάν η παροχή έχει καταβληθεί, δύναται να κινηθεί η αγωγή των προγεγραμμένων λόγων (*praescriptis verbis*) ή να εγερθεί, εάν ο εκπληρώσας την παροχή προτιμά, έναντι της αντιπαροχής, την ανατροπή του συναλλάγ-

98. Βλ. κατωτέρω σημ. 119.

99. Πρβλ. και τη σχετική ρήση του Marcianus (3ος αι. μ.Χ.), όπως αυτή αναφέρεται στο σχόλιο 1 επί της διατάξεως των *Βασιλικῶν* 11.1.7 (CA) (=D. 2.14.7). Σύμφωνα με τον Marcianus, επί συναλλαγμάτων τα οποία δεν μεταπίπτουν σε ειδικό όνομα, αλλά ενέχουν το στοιχείο της αμοιβαιότητας και αλληλεξαρτήσεως των παροχών («δόσις ἢ ποιήσις ἐπὶ δόσει ἢ ποιήσει»), δεν παρέχεται η πραιτωρία αγωγή *in factum*, όπως θεωρηθεί ο Iulianus, αλλά πολιτική αγωγή («*incerta, tunc est in praescriptis verbis*»).

100. Πρβλ. εν προκειμένω την αντίθετη άποψη του Celsus στη διάταξη του Πανδέκτη 12.4.16.

ματος, η απαίτηση δοθέντος πράγματος διότι δεν απακολούθησε η εύλογος υποκειμένη αιτία (*condictio causa data causa non secuta*). Εξάλλου η αναγνώριση των ανωνύμων συναλλαγμάτων ως συμφώνων που τίκτουν αμοιβαίες ενοχικές υποχρεώσεις, αγωγήμες κατά το *jus civile*, επιβεβαιώνεται και από πλήθος άλλων χωρίων του ιουστινιάνειου Πανδέκτη οι οποίες αναφέρονται γενικότερα στην αναγνώριση της αγωγής *praescriptis verbis* επί των μονομερών δηλώσεων βουλήσεως¹⁰¹.

Η τιμητική επαγγελία ως κληρονομητή οφειλή

Όπως προκύπτει από τον συνδυασμό των διατάξεων D.50.12.2,2 (Ulpianus) και D.50.12.14 (Pomponius), ήδη από τον 1ο αι. μ.Χ., με διάταξη του αυτοκράτορος Traianus δεσμοδετείται το κληρονομητό της ευθύνης του υποσχεθέντος έναντι της πολιτείας χάριν ιδίας ή αλλοτρίας τιμής¹⁰². Όπως σαφώς ορίζεται στις διατάξεις του Πανδέκτη 50.12.6 pr. (Ulpianus) και 50.12.9 (Modestinus), η υπόσχεση για ανέγερση έργου που δίδεται ένεκα της αναλήψεως τιμητικού ή ιερατικού αξιώματος¹⁰³ επέχει δέση κληρονομικού χρέους, με μόνη επιφύλαξη την τήρηση των διατάξεων περί φαλκιδίου¹⁰⁴. Εάν όμως ο υποσχεθείς ένεκα τιμής απεβίωσε πριν να αναλάβει το τιμητικό ή ιερατικό αξίωμα απαραίτητη προϋπόθεση για να κληρονομηθεί η υποχρέωσή του έναντι της πόλεως είναι να έχει επέλθει, πριν από τον θάνατό του, έναρξη της εκτελέσεως του έργου από

101. Υπό την απαραίτητη προϋπόθεση ότι υφίσταται εύλογος («μὴ αἰσχρά») αιτία προς τούτο. Πρβλ. D.19.5.5 (Paulus) και 7 (Papinianus)· D.19.5.15 (Ulpianus)· D.12.5.1 (Paulus) D.12.1.5.43–4 (Ulpianus). Κατά τον Monier οι χαρακτηρισμοί των παρεχόμενων αγωγών ως *praescriptis verbis* ή *condictio* αποτελούν παρέμβλημα των ιουστινιάνειων συμπλητών (*Manuel élémentaire*, II, 189).

102. «*voti enim obligationem ad heredem transire constat*». Μειωμένη ευθύνη του κληρονόμου του υποσχεθέντος με επαγγελία υφίσταται μόνον όταν η επαγγελία δεν είναι τιμητική (D.50.12.6 pr.: «*ceterum si ob honorem facta sit, aeris alieni loco habetur et in heredem personam non minuitur*»). Για την ηθική δέσμευση των αρρένων κληρονόμων που ίσχυσε σε προγενέστερες περιόδους μέσω της αναγραφής του ονόματός τους στους καταλόγους των επιδόσεων βλ. ανωτέρω σ. 99.

103. Ιστορικές μαρτυρίες σχετικά με ελευθεριότητες προς τις πόλεις προερχόμενες από κατόχους ιερατικών αξιωμάτων βλ. στον Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, 587–588. Για την περιοχή της Β. Αφρικής βλ. Duncan-Jones, *Costs, Outlays and Summae Honorariae*, 51–52.

104. D.50.8.6 (Valens). Πρβλ. όμως και D.22.6.9,5 (Paulus). Στο συγκεκριμένο χωρίο αναφέρεται ότι, εάν οι κληρονόμοι, αγνοώντας τις διατάξεις περί φαλκιδίου, προέβησαν σε εκταμίευση περισσοτέρων χρημάτων από όσα υποχρεούνταν με βάση την επαγγελία του κληρονομούμενου, δεν δύνανται να διεκδικήσουν τα χρήματα αυτά από την πολιτεία. Και τούτο διότι δεν συγχωρείται άγνοια του νόμου, παρά μόνο η πλάνη η οποία αφορά στην ύπαρξη πραγματικού γεγονότος.

τον ίδιο τον υποσχεθέντα ή την πολιτεία¹⁰⁵. Επιπλέον, σύμφωνα με αντεπιστολή του Antoninus Pius την οποία αναφέρει ο Ulpianus (D.50.5 pr.), εάν η ευεργεσία περιλαμβάνεται σε διαθήκη και δεν έχει τεθεί προδεσμία για την εκτέλεση του έργου, ο διοικητής της επαρχίας δύναται να ορίσει εκείνος προδεσμία για την ανέγερση των κληροδοτηθέντων μνημείων. Οι τόκοι εάν η προδεσμία παρέλθει άπρακτη βαρύνουν τους κληρονόμους. Η κληρονομική πάντως ευθύνη η βασιζόμενη σε τιμητική επαγγελία θα περισταλεί αργότερα με *rescripta* που αποδίδονται, σύμφωνα με τον Modestinus, στους αυτοκράτορες Severus–Antoninus (Caracalla) (193–211)¹⁰⁶, σύμφωνα δε με τον Pomponius, στον αυτοκράτορα Antoninus Pius (138–161)¹⁰⁷. Οι συγκεκριμένες αυτοκρατορικές διατάξεις αναφέρονται ειδικότερα στις περιπτώσεις εκείνες όπου έχει γίνει μεν έναρξη της εκτελέσεως του έργου κατά τη διάρκεια της ζωής του υποσχεθέντος¹⁰⁸, αλλά η κληρονομηθείσα περιουσία δεν επαρκεί για την αποπεράτωση των εργασιών. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις ο μεν εξωτικός κληρονόμος (*extraneus*) ευθύνεται έως το ποσοστό του 1/4 της κληρονομηθείσας περιουσίας, τα δε τέκνα του δωρητή (*liberi*) έως το 1/10 της περιουσίας αυτής¹⁰⁹.

Το απαιτητό των μη τιμητικών επαγγελιών.

Στη κατηγορία των μη τιμητικών (*non ob honorem*) επαγγελιών περιλαμβάνονται όλες οι μονομερείς υποσχέσεις έναντι των πόλεων που παρέχονται «χωρίς (άνευ) αίτίας»¹¹⁰. Στις περιπτώσεις αυτές οι διατάξεις

105. D.50.12.11 (Modestinus). Πρβλ. και C.J.10.70.1 (Gordianus). Βλ. ομοίως τη Νεαρά του Ιουστινιανού 131 κεφ. 7 παρ. 1 (545 μ.Χ.) όπου επίσης αναφέρεται: «Ὁ δὲ ἄπαξ ἀρχόμενος ἢ νέον κτίζει εὐκτήριον ἢ παλαιὸν ἀνανεοῦν, τρόποις ἅπασιν ἀναγκασθῶ παρὰ τοῦ μακαριωτάτου τῶν τόπων ἐπισκόπου καὶ τῶν οἰκονόμων αὐτοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἄρχοντος ἢ αὐτός, εἰ περιεῖη, ἢ τούτου τελευτῶντος οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ τὸ ἀρχθὲν ἔργον πληροῦν».

106. D.50.12.9 (Modestinus).

107. D.50.12.14 (Pomponius). Κατά τον Villers (*Essai sur la pollicitatio*, 25) η πατρότητα της διάταξης θα πρέπει να αποδοθεί στον Marcus Aurelius.

108. Κατά μία παραλλαγή της D.50.12.14, την οποία προτείνει ο Modestinus εισάγοντας το «non» παραπλεύρως της λέξεως «ob honorem», σε περίπτωση που έχει γίνει έναρξη της εκτελέσεως του έργου προκύπτει ευθύνη του κληρονόμου, ακόμα και εάν η υπόσχεση ελευθεριότητας προς την πόλη δεν έχει δοθεί ένεκα τιμής.

109. D.50.12.9· D.50.12.14.

110. Πρβλ. B.54.13.1. Πρόκειται για τις περιπτώσεις του αμιγώς «φιλανθρωπικού» ευεργετισμού όπου η αυθόρμητη πρωτοβουλία του ευεργέτη δεν υποδαυλίζεται από τη φιλοδοξία του για ανάδειξη σε δημόσια αξιώματα και άσκηση εξουσίας αλλά από διάφορα άλλα κίνητρα ή αξίες, όπως κυρίως το δρησκευτικό συναίσθημα, το ενδιαφέρον για τα πάσχοντα μέλη του κοινωνικού συνόλου ή η υστεροφημία του ευεργέτη ή της

των ρωμαϊκών και βυζαντινών νομικών πηγών μας πληροφορούν ότι η επαγγελία είναι εκτελεστή υπό την προϋπόθεση ότι έχει επέλθει έναρξη της εκτελέσεως του υποσχεθέντος έργου¹¹¹. Ως έναρξη δε της εκτελέσεως του έργου θεωρούνται και ορισμένες, καθαρά προκαταρκτικές, υλικές πράξεις του προβαίνοντος σε επαγγελία, όπως λ.χ. η ρίψη θεμελίων ή ακόμα και ο καθαρισμός του τόπου όπου πρόκειται στη συνέχεια να ανεγερθεί το έργο. Αλλά και άλλες ενέργειες, οι οποίες δηλώνουν σαφή την πρόθεση του ευεργέτη της πόλεως να προχωρήσει στην ανέγερση του υποσχεθέντος έργου, όπως η υπόδειξη, εντός της σχετικής αιτήσεως του υποσχεθέντος, του συγκεκριμένου τόπου όπου το έργο πρόκειται να ανεγερθεί ή η κατάθεση των υλικών ή της απαιτούμενης δαπάνης στο δημόσιο ταμείο, δύνανται κατά περίπτωση να θεωρηθούν ως έναρξη της εκτελέσεως του έργου¹¹².

Φαίνεται ωστόσο ότι από κάποιο χρονικό σημείο και μετά (πιθανότατα επί Septimius Severus (193–211 μ.Χ.), λόγω της οικονομικής αδυναμίας ορισμένων πόλεων να ανταποκριθούν στο βάρος της ανέγερσης δημοσίων έργων αλλά και της εν γένει απροθυμίας των ιδιωτών να εκπλη-

ευρύτερης οικογένειάς του (Johnston, *Munificence and municipia*, σημ 5· Jacques, *Le privilège de liberté*, 723). Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι, παρά την παρακμή της αρχαίας πόλεως, η μη τιμητική επαγγελία επιμένει, όπως μας πληροφορούν τα σχετικά τιμητικά πραιτωρικά διατάγματα, να εμφανίζεται σε όλη τη ρωμαϊκή και πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Από νομική άποψη έχει υποστηριχθεί ότι η μη τιμητική επαγγελία αποτελεί χαριστική δικαιοπραξία σε αντίθεση με την τιμητική όπου η απονεμόμενη τιμή αποτελεί αντιστάθμισμα της ελευθεριότητας. Πρβλ. Albertario, *Pollicitatio*, 264.

III. D.50.12.1,2 (Ulpianus)· D.50.12.3· B.54.13.1,1–3· B.11.1.89 σχ. 3: «... Καὶ ὁ ἐπαγγειλάμενος πόλει ποιεῖν ἔργον ἢ διδόναι χωρὶς αἰτίας οὐ κατέχεται, εἰ μὴ τοῦ ἔργου ἤρξατο. Ἀρχεσθαι δὲ δοκεῖ θεμέλιον τιθεῖς ἢ καθαίρων τὸν τόπον, ἢ ἐὰν ἀφορισθῇ αὐτῷ τόπος, ἢ ἐὰν ὕλας ἀπόθῃται ἢ τὰς δαπάνας.... Ὁμοίως καὶ ἐὰν χρήματα μὲν ἐπαγγείληται, ἢ δὲ πόλις θαρροῦσα τοῦ ἔργου ἄρξηται... καὶ ἐὰν διὰ σεισμὸν ἢ ἐμπρησμόν ἢ ἑτέραν πτῶσιν ἐπαγγείληται, ἐνέχεται, ὡς κεφ. δ' αὐτοῦ καὶ ζ', καὶ ὁ διὰ τιμὴν ἐπαγγειλάμενος.. »· Μεγάλη Σύνοψις Βασιλικῶν E.31.1–2. Από τις διατάξεις αυτές προκύπτει ότι ο νομοθέτης δεν επιθυμούσε καταρχήν να καταστήσει απαιτητές από τις πόλεις τις «αυθόρμητες» γενναιοδωρίες που δεν υποκινούνται από τη φιλοδοξία της αναλήψεως δημοσίων αξιωμάτων ή τιμών αλλά από διάφορα άλλα, περισσότερο «ευγενή», κίνητρα. Κατά τους Albertario (*Pollicitatio*, 256) και Roussier (*Pollicitatio pecuniae*, 44) σκοπός της καθιέρωσης της προϋποθέσεως της έναρξεως εκτελέσεως του έργου για τη διεκδίκηση των μη τιμητικών επαγγελιών έργου ήταν να αποφευχθεί η μετακύληση του βάρους ημιτελών δημοσίων έργων στις πόλεις και η διαταραχή του δομημένου περιβάλλοντος με ημιτελή αντιαισθητικά οικοδομήματα.

112. D.50.12.1,3· B.54.13.1,3 («Ἀρχεσθαι δὲ δοκεῖ θεμέλιον τιθεῖς ἢ καθαίρων τὸν τόπον ἢ ἐὰν ἀφορισθῇ αὐτῷ τόπος ἢ ἐὰν ὕλας ἀπόθῃται ἢ τὰς δαπάνας»)· Μεγάλη Σύνοψις Βασιλικῶν E.31.1.

ρώσουν υποσχεθείσες ευεργεσίες¹¹³, το νομικό καθεστώς τείνει να διασφαλίσει και να προωθήσει τα οικονομικά συμφέροντα της πόλεως έναντι των ευεργετών της. Αρχικά, όπως μας πληροφορεί διάταξη του Πανδέκτη 50.12.7, με αντεπιστολή του Septimius Severus ορίσθηκε ότι, εάν πρόκειται ειδικώς για περίπτωση έκτακτης πολιτειακής ανάγκης (συμφοράς της πόλεως), ακόμα και η μη τιμητική επαγγελία είναι απαιτητή έστω κι αν δεν έχει προηγηθεί έναρξη της εκτελέσεως του έργου. Στη συνέχεια πάντως η αποδέσμευση της μη τιμητικής επαγγελίας από την προϋπόθεση της ενάρξεως εκτελέσεως έργου θα πρέπει να γενικεύθηκε καθώς, σύμφωνα με τα αναφερόμενα από τον Ulpianus στο προοίμιο του χωρίου του Πανδέκτη 50.12.3, αυτοκρατορικές διατάξεις όρισαν ότι ο υποσχεδείς υποχρεούται να αποπερατώσει το έργο που έχει ήδη αρχίσει, ακόμα και εάν η υπόσχεση δεν έχει δοθεί ένεκα τιμής. Τέλος, κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, με ελληνόγλωσση αυτοκρατορική διάταξη του Ζήνωνος (C.J.1.2.15, 474–475 μ.Χ.) ορίζεται ότι «ὁ φιλοτιμούμενος οἰκοδομεῖν εὐκτήριον οἶκον εἰς μνήμην μάρτυρος ἢ ἀποστόλου ἢ προφήτου ἢ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, οὐπερ ὀνόματι τὴν εὐσεβῆ διατυποῖ δωρεάν, *κἂν (τοῦ ἔργου) ἀρχθέντος ἢ καὶ μὴ ἀρχθέντος*», ενέχεται τόσον ο ίδιος όσο και οι κληρονόμοι του για την περαίωση του έργου, υπό την προϋπόθεση ότι έχει προηγηθεί δήλωση του ευεργέτη για τη δωρεά ευαγούς οικοδομήματος. Σύμφωνα δε με την πρώτη παράγραφο της ανωτέρω αυτοκρατορικής διατάξεως τα ανωτέρω ίσχυσαν και επί επαγγελιών ανοικοδομήσεως «*ξενοδοχείων ἢ νοσοκομείων ἢ πτωχείων*».

Επί των μη τιμητικῶν χρηματικῶν επαγγελιών απαραίτητη προϋπόθεση για να καταστεί δυνατή η διεκδίκηση των υπεσχημένων χρημάτων από την πολιτεία αποτελεί, κατ' αναλογία με τα ισχύοντα επί των μη τιμητικῶν επαγγελιών έργου, η μερική καταβολή των χρημάτων, την οποία προφανώς ο νομοθέτης θεωρεί ισοδύναμη με την έναρξη εκτελέσεως του έργου. Τούτο προκύπτει ρητῶς από τον συνδυασμό του πρώτου εδαφίου της διατάξεως του Πανδέκτη 50.12.1,5 με τη διάταξη 50.12.6,1 όπου ο Ulpianus αναφέρει σχετική αντεπιστολή του αυτοκράτορος Caracalla. Αλλά ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι εν προκειμένω και η διάταξη των Βασιλικῶν 54.13.1 όπου η φράση «*Εἰ δὲ καὶ χρήματα ἐπαγγέλληται καὶ ἡ πόλις θαρροῦσα τοῦ ἔργου ἄρξηται, ἐνέχεται*» τίθεται αμέσως στη συνέχεια του χωρίου όπου ο νομοθέτης αναφέρεται αποκλειστικά και μόνον στις «*χωρὶς αἰτίας*» επαγγελίες. Επιπλέον όμως, όπως προκύπτει από αντεπιστολή

113. Τούτο παρατηρεῖται κυρίως στις πόλεις της Ιταλίας και μάλιστα σε όλες τις μορφές γενναιοδωριῶν προς τις πόλεις, σε αντίθεση με τον οικοδομικό οργανισμό που χαρακτηρίζει τις πόλεις της Β. Αφρικής έως την περίοδο του Caracalla (Duncan-Jones, Epigraphic Survey of Costs, 194).

των αυτοκρατόρων Septimius Severus και Caracalla (D.50.12.1,5, Ulpianus), σε περίπτωση «*non ex causa*» υποσχέσεως χρημάτων για την ανέγερση έργου, ο υποσχεθείς ενέχεται, ακόμα και εάν ο ίδιος δεν έχει προβεί σε έναρξη της εκτελέσεως έργου, εάν η πολιτεία, βασισθείσα προφανώς στην φερεγγυότητα της υποσχέσεώς του αυτής, προέβη σε έναρξη της εκτελέσεως του έργου με δικές της δαπάνες¹¹⁴. Είναι σαφές ότι στον βαθμό που η πολιτεία δύναται σε κάθε περίπτωση να εξαναγκάσει κατά έμμεσο τρόπο τον υποσχόμενο σε εκπλήρωση της υποσχέσεώς του, αναλαμβάνοντας η ίδια την πρωτοβουλία της εκτελέσεως του έργου, το εξαναγκαστό της υποσχέσεως αποδεδειγμένο πλέον από την όποια, έμπρακτη ή προφορική, εκδήλωση της βουλήσεως του υποσχεθέντος να εκπληρώσει την υπόσχεση καταβολής χρημάτων για την υλοποίηση ενός δημόσιου έργου.

Ειδικότερες παρατηρήσεις επί των επαγγελιών κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους

Στις απαρχές της βυζαντινής περιόδου τα ιδεώδη του ευεργετισμού παραμένουν ακόμη αμετάβλητα, τόσο στις ελληνικές πόλεις της Ανατολής όσο και στις πόλεις της Β. Αφρικής¹¹⁵, παρά τις συγκεντρωτικές τάσεις της αυτοκρατορικής διακυβέρνησης και την επακολουθήσασα παρακμή των κοινοτικών δεσμών¹¹⁶. Μάλιστα η ανάληψη του βάρους των λειτουργιών και των συναφών ελευθεριοτήτων προς τις πόλεις από τους επιφανέστερους πολίτες, τους «προστάτας» των πόλεων¹¹⁷, θα προκαλέ-

114. Πρβλ. B.54.13.1,4 («Εἰ δὲ καὶ χρήματα ἐπαγγείληται καὶ ἡ πόλις θαρροῦσα τοῦ ἔργου ἄρξηται, ἐνέχεται»). Μεγάλη Σύνοψις Βασιλικῶν E, 31.1. Βλ. ομοίως και το σχόλιο 3 επί της διατάξεως των Βασιλικῶν 11.1.89: «... Καὶ ὁ ἐπαγγειλάμενος πόλει ποιεῖν ἔργον ἢ διδόναι χωρὶς αἰτίας οὐ κατέχεται, εἰ μὴ τοῦ ἔργου ἤρξατο. ...Ὁμοίως καὶ ἐὰν χρήματα μὲν ἐπαγγείληται, ἡ δὲ πόλις θαρροῦσα τοῦ ἔργου ἄρξηται...καὶ ἐὰν διὰ σεισμόν ἢ ἐμπρησμόν ἢ ἑτέραν πτῶσιν ἐπαγγείληται, ἐνέχεται, ὡς κεφ. δ' αὐτοῦ καὶ ζ', καὶ ὁ διὰ τιμὴν ἐπαγγειλάμενος...».

115. Για τον ευεργετισμό στις ελληνικές πόλεις της Ανατολής κατά την περίοδο αυτή βλ. αναλυτικότερα Declareuil, Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales, NRH 28 (1904), 310–311. Για το αντίστοιχο φαινόμενο στις πόλεις της Β. Αφρικής βλ. ενδεικτικῶς Cl. Lepelletier, Les cités de l'Afrique romaine au Bas Empire, I. La permanence d'une civilisation municipale, Paris 1979, 298–318 επ.

116. Πρβλ. και Jacques, Le privilège de liberté, 357 επ.

117. S. J. Chrysostome, Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεῖς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα (Sur la vaine gloire et l'éducation des enfants), [Sources chrétiennes, 188], Paris 1972, § 4, στ. 73–75 (περί το 393–394 μ.Χ.): «Πρὸ δὲ πάντων εἰσελθόντος τοῦ συναγαγόντος αὐτοὺς ἀνδρὸς φιλοτίμου, διαναστάντες εὐθέως ὥσπερ ἐξ ἑνὸς στόματος μίαν ἀφῆλσι φωνήν, συμφώνως ἅπαντες κηδεμόνα καλοῦντες καὶ προστάτην τῆς κοινῆς πόλεως καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείνοντες». Πρβλ. και P. Veyne, «Panem et Circenses. L'évergétisme devant les sciences humaines», Annales, 24e an., no 3 (1969), 785–825.

σει την έκδοση μιας σειράς αυτοκρατορικών διατάξεων (Θεοδόσιος, Λέων, Ιουστινιανός) με τις οποίες επιβραβεύονται οι εθελοντές πολίτες (*voluntarius municeps*), δηλαδή οι προβαίνοντες αυθορμήτως σε γενναιοδωρίες υπέρ των πόλεων¹¹⁸. Επιπλέον, κατά την περίοδο αυτή, η διδασκαλία της νομικής σχολής της Βηρυτού περί της *natura contractus*, ως κυρίαρχου στοιχείου της αφηρημένης μορφής του ενοχικού συμφώνου¹¹⁹, θα προωθήσει την πλήρη ένταξη των μονομερών συμφώνων στην ευρεία κατηγορία των ανωνύμων συναλλαγμάτων, των αγωγήμων δηλαδή ενοχικών συμφώνων με κυρίαρχο το στοιχείο της αμοιβαιότητας των παροχών υπό το σχήμα *do ut des* (ή *facias*). Άμεση συνέπεια ήταν η επέκταση του πεδίου εφαρμογής της αγωγής των προγεγραμμένων λόγων (*actio praescriptis verbis*), η οποία υποκαθιστά τις κλασσικές πραιτωρικές αγωγές *in factum* ή την *actio incerta civilis* σε όλα τα ενοχικά σύμφωνα τα οποία εμπεριέχουν το στοιχείο της αλληλεξαρτήσεως των παροχών. Τα ανωτέρω προκύπτουν από πλήθος σχολίων των Βασιλικών τα οποία προβλέπουν επί παντός συμφώνου (αδιακρίτως αμφοτεροβαρούς ή ετεροβαρούς), το οποίο εκλαμβάνεται ως «ποίησις ἐπὶ δόσει», την χορήγηση, σε περίπτωση εκπληρώσεως της υποσχεθείσας παροχής, της αγωγής των προγεγραμμένων λόγων, εάν ο αιτών επιθυμεί την εκτέλεση του συμφώνου («ἀγωγή εἰς τὸ διαφέρον», *id quod inerest*)¹²⁰ ή την έγερση της περί του πράγματος αγωγής, εάν ο ενδιαφερόμενος προτιμά την ανατροπή του συμφώνου και την ανάληψη του δοθέντος πράγματος διότι δεν επακολούθησε η αιτία της δόσεως (*condictio causa*

118. Βλ. σχετικά Nov.(Th.) Tit.22,1· C.J.10.44.3 (Λέων, 465)· C.J.10.44.4 (Ιουστινιανός).

119. P. Collinet, *Histoire de l'École de droit de Beyrouth*, [Études Historiques sur le droit d'Justinien, II], Paris 1925, 284 επ.· Του Ιδίου, *La nature des actions, des interdits et des exceptions dans l'œuvre d'Justinien*, Paris 1907, 343 επ.· Monier, *Manuel élémentaire*, II, 185, 188–189· M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, I, München 1975, §135 II.1 σημ. 19/II, §§199 I.3 σημ. 23–25, 268 σημ. 24, 269, 270, 273 σημ. 8–11. Πρβλ. D.10.5.5 pr. (Paulus): «... qua actione mihi teneris, quaesitum est. in hac quaestione totius ob rem dati tractatus inspicere potest».

120. B.11.1,89 (=C.J.2.3.28) σχ.1: «Εἰ γὰρ ἐπὶ αἰτία τινὶ τοῦτο τὸ πάκτον ἐγένετο... τότε οὐκέτι νοῦδον ἦν τὸ σύμφωνον, ἀλλὰ ποίησις ἦν ἐπὶ δόσει, καὶ καλῶς ἐκεῖνος πληρῶν τὴν αἰτίαν καὶ φροντίζων τῶν αὐτοῦ πραγμάτων ἢ συνδιαγῶν αὐτῷ ἐκίνει ἀπὸ τοῦ φέκεοντ δὲς ἢ τὴν πραεσκρίπτis βέρβις....». Επίσης B.11.1.1 σχ.3: «Ἡ γὰρ φέκι οὐτ φεκίας οὐκ εἰς ἰδικὸν ὄνομα μεταπίπτει συναλλάγματος, ἀλλὰ καὶ τῷ γενικῷ προσαγορεύεται ῥήματι. Μένει γὰρ οὐδὲν ἥττον κονβεντίων ὀνομαζομένη. Τοιγαροῦν καὶ πρεσκρίπτis βέρβις προέρχεται τῆς κονβεντίονος ἰδικὸν ἐπὶ τῶν εἰρημένων μὴ δυνηθείσης εὐρεῖν ὄνομα συναλλάγματος ἥτοι ἀγωγῆς»· B.11.1.2 σχ. 1: «Δυνατὸν δὲ καὶ σιωπηρῶς γίνεσθαι κονβεντίονα»· B.11.1.4 σχ. 1· B.11.1.7 σχ. 1.

data causa non secuta)¹²¹. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η διάταξη του Πανδέκτη 50.12.10 όπου ο Modestinus (3ος αι. μ.Χ.) εξετάζει περίπτωση ελληνόγλωσσης επαγγελίας τετραετηρικού αγώνος. Όπως προκύπτει ειδικότερα από το περιεχόμενο της συγκεκριμένης διατάξεως, η υποσχεθείσα την χρηματοδότηση αγώνων ανά τετραετία¹²² είχε θέσει τον όρο ότι αγωνοδότης και προεδρεύων στους αγώνες που θα διεξάγονται θα είναι ο σύζυγος και, στη συνέχεια, τα τέκνα της. Στο ερώτημα που τίθεται εάν δύνανται οι υιοί της ευεργετρίας, η οποία έχει ήδη προβεί στην εκπλήρωση της υποσχεθείσας παροχής, να αποκλεισθούν από την προεδρία των διεξαγομένων αγώνων, ο Modestinus αποφαινεται ότι, εφόσον η εκτέλεση της επαγγελίας είναι επιβεβλημένη, θα πρέπει να τηρηθεί πλήρως, και από την πλευρά της πολιτείας, η συγκεκριμένη μορφή την οποία έχει προσδώσει στην επαγγελία της η υποσχεθείσα. Εφόσον λοιπόν ο όρος που περιλαμβάνεται στην επαγγελία εκλαμβάνεται ως αναγκαία αίρεση (*condicio*) του συμφώνου¹²³ και όχι ως ένα απλό

121. D.19.4.1.4· B.20.3.1.

122. Για την εμφάνιση των γυναικών ως ευεργετών κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα (ήδη από τα τέλη 3ου ή αρχές του 2ου αι. π.Χ.) κυρίως στα πλαίσια του μη τιμητικού ευεργετισμού βλ. ενδεικτικώς Gauthier, *Les cités grecques*, 74–75· L. Migeotte, «Une souscription de femmes à Rhodes», *BCH* 117 (1993), 327–358, κυρίως 354 επ.· R. van Bremen, *The Limits of Participation. Women and Civic Life in the Greek East in the Hellenistic and Roman Periods*, Amsterdam 1996, 35 επ. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο με σχετικό *rescriptum* των αυτοκρατόρων Septimius Severus και Caracalla (D.50.12.6,2) διευκρινίζεται ότι και οι γυναίκες δεσμεύονται εάν έχουν προβεί σε τιμητικές επαγγελίες προς τις πόλεις. Άλλωστε συνήθειες ήσαν οι επαγγελίες γυναικών προς τις πόλεις χάριν αλλοτρίας τιμής, δηλαδή με σκοπό να υποστηρίξουν την ανάδειξη προσφιλών τους υποψηφίων στα δημόσια αξιώματα (πρβλ. και D.50.12.14). Πάντως στις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας, κατά την περίοδο των Αντωνίνων αυτοκρατόρων και στα πλαίσια του γενικότερου εκχρηματισμού των δημοσίων αρχών που χαρακτηρίζει το επιχώριο διοικητικό σύστημα στην περιοχή, δεν ήταν καθόλου ασύνηδες το φαινόμενο εύπορες γυναίκες, μέλη της τοπικής αριστοκρατίας, να προβαίνουν σε ελευθεριότητες προς τις πόλεις και να ασκούν, λόγω ακριβώς των δωρεών αυτών, ποικίλες δημόσιες αρχές ή λειτουργίες (όπως λ.χ. πρυτανεία, στεφανωφορία, δεκαπρωτία, γυμνασιαρχία, αγωνοδεσία). Για το ζήτημα βλ. Lévy, *Études sur la vie municipale de l'Asie Mineure*, II, 257 σημ. 3. Συναφής και η απόδοση, στις απαρχές πλέον της βυζαντινής περιόδου, του τιμητικού τίτλου της «μητρὸς τῆς βουλῆς» ή «θυγατρὸς τῆς πόλεως», κατ' αναλογία με τον τίτλο του «πατρὸς τῆς πόλεως» που απονέμεται σε άρρενες ευεργέτες (Declareuil, *Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales*, *NRH* 32 (1908), 36 σημ. 8 όπου και οι σχετικές επιγραφές). Ειδικώς για τη σύσταση ιδρυμάτων από γυναίκες υπέρ των ιταλικών πόλεων κατά τον 1ο αι. μ.Χ. βλ. Andreau, *Fondations privées*, 165, 175, 190–191 όπου και σχολιασμός του σχετικού επιγραφικού υλικού.

123. Πρβλ. D.39.5.3 (Ulpianus).

κίνητρο (*causa*) για την επαγγελία της χρηματοδότησεως των αγώνων, ο συγκεκριμένος όρος θα πρέπει να τηρηθεί επακριβώς από την πολιτεία που είναι και ο άμεσος αποδέκτης της σχετικής παροχής¹²⁴.

Κατά μία εκδοχή, η ένταξη όλων αδιακρίτως των χαριστικών δικαιοπραξιών υπό τρόπον (*sub modo*) στην ευρύτερη κατηγορία των ανωνύμων συναλλαγμάτων κατά τη μετακλασσική και βυζαντινή περίοδο προώθησε περαιτέρω και την πληρέστερη αναγνώριση των επαγγελιών έναντι της πολιτείας, ως αγωγήμων μονομερών συμφώνων, είτε εκτε-λεστών, δια της αγωγής των προγεγραμμένων λόγων, είτε δυναμένων να ανατραπούν, σε περίπτωση μη εκπληρώσεως του τεθέντος όρου, δια της απαιτήσεως με σκοπό την ανάληψη των δωρηθέντων (*condictio ob rem dati*)¹²⁵. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω και η διατύπωση του τρίτου εδαφίου της ελληνόγλωσσης

124. Παρατηρούμε ότι, όσον αφορά στις χαριστικές δικαιοπραξίες υπό τρόπον, ανάλογες απόψεις είχαν εκφράσει οι νομομαθείς Iulianus και Ulpianus στις διατάξεις του Πανδέκτη 39.5.2,7 και 39.5.3. Κατ' αυτούς οι δωρεές υπό τρόπον διακρίνονται σε δύο κατηγορίες με καθοριστικό κριτήριο την ενδόμυχη βούληση του δωρητή (*tradens*) η οποία και θα πρέπει να ερευνάται σε κάθε περίπτωση. Συγκεκριμένα διακρίνονται: α) στις δωρεές υπό τρόπον (*donatio sub modo*) όπου πρόθεση του δωρητή είναι να μεταβιβασθεί η κυριότητα του πράγματος ανεξάρτητα από την εκπλήρωση της αιρέσεως, την οποία ο ίδιος έχει δέσει, από τον δωρεοδόχο (*donare*) και β) στις μη τέλειες δωρεές, όπου ισχύει το αντίθετο, και συνεπώς πρόκειται κατ' ουσίαν περί δόσεως χρημάτων υπό αίρεση (*datum ob causam*) και όχι περί ελευθεριότητος (*dare*). Η τελεία δωρεά απετέλεσε, κατά την κλασσική περίοδο του ρωμαϊκού δικαίου, χαριστική δικαιοπραξία, σαφώς διακεκριμένη των ανωνύμων συναλλαγμάτων του τύπου *do ut des* όπου η αντι-παροχή είναι εξαναγκαστή λόγω ακριβώς του στοιχείου της αμοιβαιότητας παροχής και αντιπαροχής. Επομένως σε περίπτωση *donatio sub modo* η προσδοκώμενη αντιπαροχή δεν δύναται με κανένα τρόπο να διεκδικηθεί λόγω ακριβώς της υποκρυπτόμενης *causa donationis*. Αντιθέτως, σε περίπτωση *datum ob causam*, εάν η παροχή έχει ήδη καταβληθεί, ο καταβαλόν δύναται να διεκδικήσει την μη εκπληρωθείσα αντιπαροχή δια της *condictio causa data causa non secuta*. Πρβλ. και C.J.4.6.6 (293). Επί του θέματος βλ. και Mitteis, *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians*, Leipzig 1908, 201. Διαφοροποιημένες εν μέρει απόψεις εξέφρασε στο προκείμενο ζήτημα ο J. Michel στο έργο του *Gratuité en droit romain*, Bruxelles 1962, 271–278 (= *Gratuité*).

125. Πρβλ. Villers, *Essai sur la pollicitatio*, 32–37 και ομοίως Monier, *Manuel élémentaire*, II, 190 σημ. 3. Κατά τον Michel (*Gratuité*, 268) οι εξελίξεις αυτές θα πρέπει να αποδοθούν στην «ελληνοποίηση» του διοικητικού μηχανισμού του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους κατά τη μετακλασσική περίοδο. Είναι όμως πολύ πιθανόν ότι στις περιπτώσεις δωρεών υπό τρόπον, οι οποίες αποτελούσαν ουσιαστικά καταβολές χρημάτων υπό αίρεση (*datum ob causam*) και όχι δωρεές (*donatio sub modo*), ο δωρητής είχε το δικαίωμα, ήδη από τους κλασσικούς χρόνους, να διεκδικήσει, σε περίπτωση εκπληρώσεως της παροχής αλλά μη εκπληρώσεως του όρου που είχε τεθεί, την αποκατάσταση της προτέρας καταστάσεως δια της εγέρσεως της αξιώσεως προς ανάληψη των δωρηθέντων λόγω μη εκπληρώσεως του τεθέντος όρου (*condictio causa data causa non secuta*).

αυτοκρατορικής διατάξεως του Ζήνωνος (C.J.1.2.15, 474–475 μ.Χ.). Το συγκεκριμένο χωρίο, αναφερόμενο στις επαγγελίες ευκτηρίων οίκων αφιερωμένων στη μνήμη μαρτύρων, αποστολών, προφητών, ή αγίων αγγέλων καθώς και στις επαγγελίες ξενοδοχείων, πτωχοκομείων και νοσοκομείων, επισημαίνει ότι «ἐφ' ᾧ τε πληρωθέντων τῶν δοκούντων τούτῳ τῷ νόμῳ καὶ τῆς εὐσεβοῦς τῶν δωρησαμένων ἐπαγγελίας ἔργῳ παραδοθείσης συγχωρεῖσθαι κατὰ τὰ δόξαντα τοῖς φιλοτιμησαμένοις καὶ κατὰ τοὺς ἐπιτεθέντας αὐτοῖς ὅρους προβαίνειν τὴν τῶν δωρηθέντων διοίκησιν».

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει ότι η λειτουργία του δεσμού της ἐπαγγελίας προς την πόλη παρέμεινε, παρά τις επί μέρους διαφοροποιήσεις της ανάλογα με τις εκάστοτε κρατούσες ιστορικές συνθήκες και τις πολιτικές ιδιαιτερότητες, αδιάλειπτη σε όλη τη διάρκεια της ελληνικής, ρωμαϊκής και πρώιμης βυζαντινής περιόδου, τουλάχιστον μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ.¹²⁶ Ωστόσο, ήδη από τον 4ο αι., γίνεται αντιληπτή στις περιοχές των ελληνικών μκρασιατικών πόλεων της Ανατολής μια σαφής ύφεση του φαινομένου¹²⁷. Η ύφεση αυτή θα πρέπει να αποδοθεί κυρίως στον σταδιακά αυξανόμενο κρατικό παρεμβατισμό της κεντρικής διοίκησης σε σχέση με τη διαχείριση των οικονομικών πόρων της περιφέρειας και τις συναφείς αρμοδιότητες των τοπικών αρχών¹²⁸. Οι κρατικές αυτές επεμβάσεις, νομοθετικές και μη¹²⁹, θα προωθήσουν¹³⁰ τη συρρίκνωση των τοπικών βουλῶν (*ordo, curiae*) και την οικονομική αποδυνάμωση των «πολι-

126. Declareuil, Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales, *NRH* 28 (1904), 310–311· Patlagean, *Pauvreté économique et sociale*, 196–197. Ειδικώς για τις γενναιοδωρίες επιφανών μελών της τοπικής βουλῆς προς την πόλη της Αντιόχειας του 4ου αι. βλ. L. Robert, *Hellenica: Recueil d'epigraphie et de numismatique d'antiquités grecques*, 1940–1965, v. 4. *Epigrammes du Bas-Empire*, passim· Petit, *Libanius*, 318, 349 επ.· H. W. G. Liebeschuetz, *Antioch: City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*, Oxford 1972, κυρίως 98. Πάντως, στη συριακή ύπαιθρο, σε αντιδιαστολή με την πόλη της Αντιόχειας, οι επιγραφικές πηγές μαρτυρούν την προτεραιότητα που δίδεται στην ανέγερση χριστιανικών οικοδομημάτων ήδη από τον 4ο αι. (Petit, *Libanius*, 317).

127. Βλ. τα σχετικά διαγράμματα των Laum, *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike*, I, 9, και Duncan-Jones, *Costs, Outlays and Summae honorariae*, Table II, 77.

128. Βλ. ανωτέρω σ. 100 επ.

129. Για τις μη νομοθετικές μεθόδους υποβιβασμού των μελών της βουλῆς της Αντιόχειας βλ. Petit, *Libanius*, 269 επ.

130. Σε συνάρτηση και με την απορρόφηση μέρους του πλέον φιλόδοξου και οικονομικά εύρωστου δυναμικού των τοπικών βουλῶν από τη σύγκλητο της Κων/πολης και την κεντρική διοικητική ιεραρχία. Η διεργασία αυτή θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των *honorati* κατά τα τέλη του 4ου αι. (Petit, *Libanius*, 335–336, 339, 344 επ., 361).

τευομένων» («βουλευτῶν», *curiales, decuriones*)¹³¹. Όπως είναι εύλογο, οι εξελίξεις αυτές επέφεραν ριζικές αλλαγές και στο πεδίο της πολιτικής ιδεολογίας και σαφώς υποβάθμισαν τις λειτουργίες της αρχαίας πόλεως. Το φαινόμενο, παρά τη συχνή νομοθετική ρύθμιση ζητημάτων λειτουργίας των *curiae* στο ιουστινιάνειο δίκαιο¹³², επισημαίνεται στο προοίμιο της Νεαρᾶς 38 του Ιουστινιανού (535) για να επισφραγισθεί στη συνέχεια στις Νεαρᾶς 46–47 του Λέοντος του Σοφού, με τις οποίες καταργούνται οι νομοθετικές διατάξεις οι σχετιζόμενες με τις βουλές των πόλεων και τα τέλη των βουλευτῶν¹³³. Τα ανωτέρω, σε συνδυασμό με τον σταδιακό εκχριστιανισμό των πολιτειακών, κοινωνικών και οικονομικών δομών¹³⁴, θα αναπροσδιορίσουν τις βασικές παραμέτρους του μη κρατικού ευεργετισμού (αιτίες των ευεργεσιών, αποδέκτες, τυπολογία) ο οποίος θα παύσει πλέον να εκφράζει τις πολιτειακές αντιλήψεις και τις κοινωνικο-οικονομικές αναγκαιότητες του αρχαίου κόσμου¹³⁵. Από την άποψη αυτή, η εμμονή των πηγών στην χρήση της αυτής ορολογίας¹³⁶ καθώς και η επανάληψη των ιουστινιάνειων ρυθμίσεων στις διατάξεις των βυζαντινών

131. Για την έναρξη της διαδικασίας αυτής ήδη από τα τέλη του 2ου αι μ.Χ. λόγω της ασκήσεως από την κεντρική διοίκηση δυσβάστακτων οικονομικών πιέσεων στους *inferiores viri* των τοπικών συμβουλίων βλ. Jones, *The Later Roman Empire*, II, 744 επ. και κυρίως Garnsey, *Decline of the Urban Aristocracy*, 229–252· πρβλ. και De Sre Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, London 1981, 465–474, κυρίως 472 επ.

132. Πρβλ. Jones, *The Later Roman Empire*, II, 752–753· Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Α. 324–610, Αθήνα 1984, 365 σημ. 1 όπου και οι σχετικές ιουστινιάνειες πηγές.

133. P. Noialles–A. Dain, *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, Paris 1944, 182–185. Πρβλ. και F. Dölger, «Die frühbyzantinische und byzantinisch beeinflusste Stadt», [Atti de 3o Congresso internazionale di studi sull' altro medioevo (Spoleto 1958)], 22–23.

134. Για τις ευνοϊκές κοινωνικές συνθήκες που προώθησαν τον εκχριστιανισμό των ενδεών στην περιοχή της Μ. Ασίας βλ. V. Chapot, *La province romaine proconsulaire d' Asie*, [Bibl. de l' École des Hautes Études, CL], Paris 1904, 507–532· H. Ahrweiler, «L' Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe–IXe siècles)», *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance* (προλ. P. Lemerle) στη σειρά *Variorum Reprints*, London 1971, IX, 3–5.

135. Βλ. ενδεικτικώς Jones, «Church Finance in the Fifth and Sixth Centuries», στον τόμο *The Roman Economy*, όπ.π. (σημ. 40), 339 επ· Patlagean, *Pauvreté économique et sociale*, 17 επ., 188 επ· Της Ιδίας, «The Poor», στον τόμο *The Byzantines* (έκδ. G. Cavallo, μετ. του *L' Uomo bizantino*), University of Chicago Press 1997, 20 επ. Πρβλ. τη σχετική προσθήκη στον αρχικό τίτλο του κεφαλαίου του Πανδέκτη και των Βασιλικῶν περί επαγγελιών στον Τιπούκειτο: Rubr. Tip. ICb (= *Index titulorum omnium Basilicorum quem continet Codex Coislianus* 151): «Περὶ τῶν τι καθιεροῦν θεῶ ἢ πόλεσιν ἐπαγγελλομένων καὶ περὶ τῶν εἰς πολιτικά ἐπιστατούντων».

136. Πρβλ. Patlagean, *Pauvreté économique et sociale*, 190.

νομικών πηγών του 9ου–11ου αι. (*Βασιλικά, Μεγάλη Σύνοψις Βασιλικῶν, Τιπούκειτος*)¹³⁷ δεν αποτελούν παρά υπόμνηση ενός δεσμού που ακολούθησε, κατά την εξελικτική του πορεία, την άνθηση και την παρακμή της «πολιάδας κοινότητας»¹³⁸ κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα.

137. Όπως έχει ήδη εκτεθεί οι ειδικότερες ρυθμίσεις του ιουστινιάνειου δικαίου που αφορούσαν στις ειδικότερες προϋποθέσεις της εκτελεστότητας μιας επαγγελίας, τιμητικής ή μη, έναντι της πόλεως, στην αναγκαστική εκτέλεση που διενεργείται σε βάρος της περιουσίας του υποσχεθέντος ως χρεώστη της πολιτείας, στο κληρονομητό της ευθύνης του υποσχεθέντος υπέρ της πόλεως κ.λπ. απαντώνται αυτούσιες και στις βυζαντινές πηγές [*B.54.13, 1–3· Μεγάλη Σύνοψις Βασιλικῶν E.31.1–2· Τιπ., Lib. 37, Tit. 7, Cap. 44–47 (232v, 42–47)*].

138. Για την έννοια της *πολιάδας κοινότητας* και την επίδρασή της στο κράτος τύπου πόλεως της ελληνικής αρχαιότητας βλ. Σακελλαρίου, *Πόλις*, ό.π. (σημ. 42), 119, 218 επ., 248, 363 επ.

SUMMARY

L. PAPARRIGA-ARTEMIADI, *Unfulfilled «ἐπαγγελίαι» to cities. Contribution to their legal treatment during the Roman and the early Byzantine period*

The study focuses on the legal constraint of the public debtors on the grounds that they have not fulfilled their promised benefactions (ἐπαγγελίαι, *pollicitationes*) to cities. The following matters constitute the object of the study: 1) The process and the reasons of the transition from the benefaction of moral character of the Ancient Greek and Hellenistic period to the legally coercive respective institution of the Roman and the early Byzantine period, 2) The legal treatment of the promises as compulsive unilateral contracts mainly on the basis of their fundamental distinction in honorary and non-honorary liberalities, 3) The differentiations that are effectuated in the function and the legal treatment of the constitution during the Post-Classical and the early Byzantine years because of the gradually increasing interventionism of the state. These developments will finally redefine the basic constants of the private benefaction which, from the 6th century AD, will stop expressing the political and social values of the ancient world.